НАЦИОНАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 9 (17497)

2008 чылдың ЯНВАРЬ 29, вторник

Садар өртээ 4 рубль.

БӨДҮҮН, САГЫШ-СЕТКИЛИ БАЙЛАК, ЕЗУЛУГ КИЖИЗИГ КИЖИ

70 хар — 70 фото-чурук

Тыва улустуң «Кижи чугаалажып таныжар» дээр үлегер чугаазын бистерге, журналистерге, таарыштырган деп бодап чоруур мен. Чүге дизе журналист кижи боду теманы тып, чугааны эгелевес болза, оон кандыг-даа журналист үнмес. «Тувинская правда» солуннуң фотокорреспондентизи Владимир Никандрович Савиных-биле 80 чылдарның ортан үезинде Красноярскиге Сибирьниң журналистериниң фестиваль-ужуражылгазынга чоок таныжып, чаңгыс ажыл-херекти бүдүрүп, бо хүннерге дээр ооң тырттырган чуруктары-биле солуннарны каастап чор мен. Ынчан ол кончуг аныяк, чурук тырттырарындан аңгыда, чадаг чарышка маңнааш, стол теннизинге ойнааш, тиилекчи болуп, ужуражылга-маргылдааларның шупту хевирлеринге киржип турган. Ол фестивальга бистер, Тываның журналистери, бирги черни ап, алдын медальдарлыг чанып келген бис. Оон бээр үжен чылдарның нүүрү. Ам-даа аныяк көстүр, бөдүүн, үргүлчү-ле фотоаппарат чүъктеп алган чоруур бо коллегам-биле ТР-ниң Культура яамызының шугуму-биле бо күзүн Сочиге журналистерниң бүгү делегей чергелиг чыыжынга база киржир аас-кежиктиг болдум. Ооң бөдүүнүн, сагыш-сеткилиниң байлаан демдеглеп тура, езулуг кижизиг кижи дээрзинге мээң-биле Тываның бүгү журналист эш-өөрүм чөпшээрежир боор дээрзинге бүзүрелим улуг. Ооң бо хүннерде 70 харлап турарынга бүзүревес-даа болзумза, аңаа сагыш-сеткили ол-ла хевээр аныяк, бөдүүн болуп артарын, быжыг кадыкшылды, үнүп олурар Күске чылында буянныг ажыл-ижинге мерген тывынгыр базымнарны күзедим.

Чазак Даргазы Ш.Кара-оол биле В.Савиныхтың кызыл кожааны кезип турары.

* * *

Дөртен чылдар бурунгаар төрээн Иртыштың эриктеринден күчүлүг Енисейниң унунга чурттаары-биле салым-хуу ону чаяап каан. Бо үениң дургузунда Владимир Никандровичиниң Тывада барбаан-четпээн суур, турлаглары, хонаштары чок деп болур. Ол дугайында В.Савиныхтың январь 26-да Улусчу чогаадылга бажыңынга ажыттынган фото-делгелгезинден көрүп болур. «Бо делгелгеде республиканың бүгү салым-хуузун көргүскен-дир: Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары, республикавыска кээп чораан хүндүлүг аалчылар, оларның аразында Россияның бирги Президентизи Б.Ельцин, амгы Президент В.Путин, чуртувустуң делгем чараш ховулары, сөглеп четпес бойдус чурумалы, бөдүүн кижилери... Кайгамчык чараш чуруктарны көөрге, кижиниң сагыш-сеткили өөрүп кээр-дир» деп, төөгү эртемнериниң доктору, Тываның Улустуң чогаалчызы М.Б. Кенин-Лопсан бодунуң бодалын илеретти.

Делгелгениң кызыл кожаазын Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол, чуруктарның автору В.Н. Савиных, «Тувинская правда» солуннуң кол редактору А.А. Лачугина байырлыг байдалга кескен. Ооң соонда В.Савиных Чазак Даргазынга болгаш келген аалчыларга бодунуң чуруктарының кандыг үеде, каяа тырттырып ап чорааныының төөгүзүн таныштырган. Таныштырылга соонда Чазак Даргазы Ш.Кара-оол барык дөртен чылдар бурунгаар Омск облазындан аныяк оол бистиң Тывага кээп, ооң эгээртинмес чараш агаар-бойдузунга, бодунуң езу-чаңчылдары-биле бир онзагай тыва чонга чаңчыгып, ынакшылын илередип, амга дээр оларга шынчы болуп чурттап арткан дээрзин демдеглээн. Чурук тырттырар кижи дээрге-ле, бир-ле болуушкунну карак чивеш аразында фотоаппаратка «шылырт» кылдыр тырттырып алырындан аңгыда, ол дээрге, чогаадыкчы кижи болур. Чурук уран чүүлүнде кандыг-бир чүүлдү мегелептер чорук тургустунмас. Мында шупту чүүл шынныы-биле көргүстүнер: кижилерниң чуртталгазы, оларның ажыл-амыдыралы, долгандыр турар делегейи. Ынчангаш ол үргүлчү чон аразында, оларның ажыл-агыйының, байырлалдарының кандыг-бир онзагай болуушкуннарын карак чивеш аразында илип ап чорууру-биле онзагай деп, Шолбан Валерьевич Кара-оол чугаалаан.

Эң хүндүлүг аалчы-биле кожа.

В. Савиныхтың хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш ону Тываның Ордени-биле шаңнаан дугайында Чарлыкты Чазак Даргазы номчаан.

Юбиляр бодунуң бо кайгамчык чараш делгелгезин — 70 чуруктарны Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге халаска тураскаалга берген. Музейниң удуртукчуларының делгелгеге келбээни арай эпчок болду. Бо чуруктар республикавыстың сайзыралынга, келир үеде салгалдарывыска уттундурбас төөгү болуп артар. Өске-бир кижи ону мынчаар кылып шыдавас, ооң көрүжү база бир янзы болур.

Светлана МОНГУШ.

В. Шайфулинниң тырттырган чуруктары.

ТҮҢНЕЛИН ҮНДҮРҮП, СОРУЛГАЛАРНЫ САЛГАН

Январь 25-те ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының хуралдаар залынга, 2007 чылда республиканың көдээ ажыл-агыйга хамаарылгалыг бүдүрүлгелериниң чыл түңнелин үндүрген хуралы болуп эрткен.

«Республиканың мал, чер ажылының болгаш болбаазырадыр бүдүрүлгелерниң адырынга республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш бурунгаар көргүзүглериниң күүселдези болгаш республика бюджединиң орулгалыг кезээн долдурарынга 2007 чылда агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелериниң үндүрүглерни болгаш чыылдаларны чыыр талазы-биле планныг даалгаларының күүселдезиниң дугайында» кол илеткелди ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыдының оралакчызы А.С. Куулар кылган.

2007 чылда республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин күрүнеден деткиир талазы-биле федералдыг болгаш республика бюджединден 161007 муң рубльге акшаландырган, ооң иштинде республика бюджединден 390666 муң рубльге. Төрүүр мал бажынга субсидияны 12400 муң рубльге берген азы планда көрдүнгениниң 84,7 хуузу болуп турар. Республиканың тускай орулгалыг программаларын боттандырарынга, 102197 муң рубльди тускайлап берген, ооң иштинде «Тыва Республиканың хөрзүнүнүң дүжүткүрүн катап тургузар комплекстиг программага» — 380,0 муң рубльди, «Тыва Республиканың «Арат (фермер) болгаш хууда дузалал ажыл-агыйларының хөгжүлдези программага» — 50 муң рубльди дээш республиканың 7 тускай сорулгалыг программаларын акша-хөреңгиниң шаа-биле акшаландырган.

2008 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, республикада мыйыстыг бода малдың баш саны — 118,0 муң баш, ооң иштинде төрүүр инек — 48,4 муң баш, хой, өшкү — 800,5 муң, хаван — 23,7 муң, чылгы — 26,6 муң, куш — 16,7 муң, иви — 1439, теве — 146 баш болуп турар. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, мыйыстыг бода малдың баш саны — 10,7 хуу, хой болгаш өшкү — 6,4 хуу, чылгы — 1,1 хуу, хаван — 8,2 хуу өскен. Ооң-биле чергелештир Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Бии-Хем, Сүт-Хөл болгаш Чаа-Хөл кожууннарда малдың баш саны кудулап турарын илеткелчи демдеглээн.

Мал бажының кудулап турар кол-ла чылдагааны болза, ажыл төлевириниң орнунга ону малдың боду-биле төлеп турарында болуп турар.

Эрткен чылын республиканың арат (фермер) ажыл-агыйларында шупту хевирниң мал бажы дыка өскени демдеглеттинген. Ооң-биле чергелештир чурттакчы чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйларында мал бажы өзүп турар. Бо чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, 100 хой, өшкүден 85 анай, хураганны камгалап алган, эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, 12,7 хуу хөй болуп турар. 2006 чылда 100 инектен 54 бызааны камгалап алган болза, ол көргүзүг 2007 чылда 85 четкен.100 баштан мал төлүн камгалап алыр талазы-биле бедик көргүзүглерни Улуг-Хем, Кызыл, Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Эрзин, Сүт-Хөл болгаш Чөөн-Хемчик кожууннар чедип алган.

2007 чылдың статистика медээзи-биле алырга, республиканың ажыл-агыйлары 26227 тонна эътти бүдүрген, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 119,8 хуу өзүлделиг болган. Сүттү 51145 тонннаны бүдүрген, эрткен чылга деңнээрге, 3355 тонннаны хөйнү бүдүрген. Илеткелчи, кожууннар төптеринге инекти тарып боозадыр пункталарны ажытпайн турар талазы-биле кожууннарның көдээ ажыл-агый эргелелдериниң начальниктерин шүгүмчүлээн.

Эрткен чылын республика 7600 тонна тарааны ажаап алган, ол ниити планның чүгле 32,3 хуузу болуп турар. Агаар-бойдустуң берге байдалы турза-даа, Каа-Хем, Барыын-Хемчик, Чеди-Хөл кожууннар багай эвес дүжүттү ажаап алган.

Республиканың ажыл-агыйлары 110000 тонна сигенни белеткээр планныг турган, 115912 тонннаны белеткээн, азы планын 105,4 хуу күүсеткен. Мал чеминиң белеткелиниң планын Таңды, Улуг-Хем, Каа-Хем, Чеди-Хөл, Эрзин, Тожу, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга болгаш Бии-Хем кожууннар ажыр күүсеткеннер.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле санал-онал солчулгазы хөй болган. Чамдык специалистер болгаш бүдүрүлгелер удуртукчулары көдээ ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле боттуг саналдарны киирген. Хуралдың түңнелин үндүрүп тургаш ТР-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды В.И. Ендан 2008 чылда республикага «Агроүлетпүр комплекизиниң хөгжүлдези» мурнады хөгжүдер национал төлевилелди амыдыралга боттандырар талазы-биле тодаргай сорулгаларга доктааган. Кол кичээнгейни черниң дүжүткүрүн экижидеринче болгаш малдың продуктулуг чоруун өстүреринче угландырган болгаш республиканың чурттакчы чонун көдээ ажыл-агый продукциязы-биле долузу-биле хандырар сорулганы салып турар. Чөптүг ажыглаар болза, ындыг курлавырлар бистиң республикавыста четчири-биле бар.

Сергей ХЕРТЕК.

ДҮҮШТҮР КЫЛЫР

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының эрткен неделяда болган хуралынга депутаттарның хөй нуруузу Тываның Конституция комиссиязының дугайында хоойлу төлевилелин бадылавайн барган. Хоойлуну ажылдап кылырынга кол үндезин Сибирь федералдыг округ талазы-биле Юстиция яамызының эргелелиниң Тываның конституциязының федералдыг хоойлужудулга-биле дүүшпейн турарының дугайында эксперт түңнели болган. Республиканың прокуратуразы бо четпестерни мооң мурнунда база айыткан турган. Тываның Чазаа биле парламентизи карышкактарны канчаар эдериниң талазы-биле амдыызында ниити түңнелге келбээн. Күүсекчи эрге-чагырга республиканың Конституциязының 141 болгаш 142 чүүлдеринде айытканын езугаар Конституция комиссиязын тургузар деп санап турар. Депутаттар Конституция комиссиязы чокка боттарының күжү-биле Конституцияга эдилгелерни киирип ап болурун саналдап турар.

«Тыва Республиканың Конституциязы федералдыг хоойлужудулгага дүүшпейн турары билдингир болгай. Олар колдуунда Кол хоойлунуң бирги эгезинге хамааржыр. Ол карышкактарны чүгле Конституция комиссиязын тургузуп алгаш, эдип болур» — деп, Тываның Улуг Хуралында Чазак Даргазының төлээзи Шолбан Монгуш санап турар.

Дина ОЮН.

Россия, Тыва, бурунгаар!

«Каратэге ынак болбастың аргазы чок...»

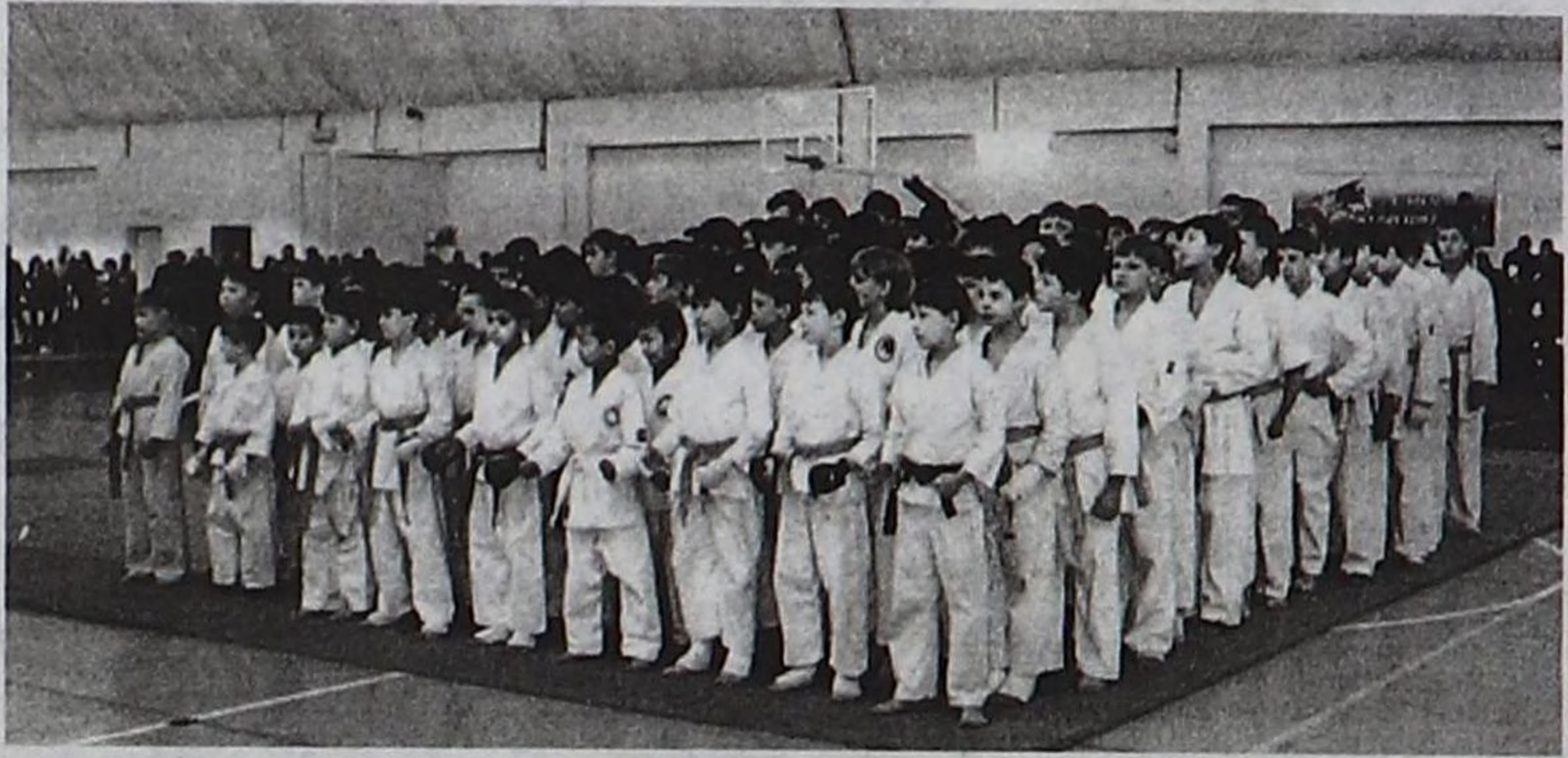

Кызылда «Сүбедей» спорткомплекстиң ойнаар залынга хоорайның школачы уругларының болгаш оолдарының аразынга январь 27-де эрткен каратэ маргылдаазын Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол шак мындыг сөстер-биле ажыткан. Ол маргылдааның киржикчилеринге байыр чедиргеш, спорттуң бо хевири республикада келир үелиг дээрзин база амгы аныяк каратэжилер багай эвес көргүзүглерлиг болуп турарын демдеглээн. Шолбан Валерьевич чуртка каратэни суртаалдаарын хоруп турар үеде безин ооң-биле дөмей-ле кичээлдеп чорааның сагынгаш, амгы аныяктарга тура- соруктуг болгаш тиилелгелерни күзээн.

Маргылдааның кол судьязы Сергей Иродов Чазак Даргазы аныяк чылдарында каратэге эки көргүзүглерлиг турганын биске чугаалады. Бо маргылдааны аныяктарның амыдыралда кадыкчаагай чоруу дээш амгы үеде республикада чарлаттынган «Россия, Тыва, бурунгаар!» деп шуулганга тураскааткан. Аңаа чеди хардан он чеди харга чедир ниитизи-биле 154 оолдар, уруглар киришкен. Оларның аразында Сибирьде хамаанчок, чуртта безин ады-сураа үнүп эгелээн спортчулар бар. Ындыг оолдарга каратэге спорт мастеринге кандидаттар: школа назылыг оолдар аразынга Европаның, Россияның чемпиону Амир Мунзукту, Сибирь федералдыг округтуң чемпиону Александр Петеневти, ол-ла округтуң тулган чемпиону Далай Ондарны дээш, өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Чижээ, Далай Ондарга бо эрткен маргылдааның тугун Россияның болгаш Тываның ыдыктыг ырылары залга чаңгыланып турда, хөйнүң мурнунга көдүрер хүндүткелдиг даалганы маргылдааның эрттирикчилери онааган.

Тывада Каратэ федерациязының даргазы Чиңгис Алиев маргылдааны ажыдып тургаш, ооң чемпионнары Новосибирск хоорайга март 7-де эртер Сибирь федералдыг округтуң бирги чери дээш маргылдаага киржирин чугаалаан. Ынчап кээрге, бо маргылдаа шилилге эрге-байдалдыг эрткен.

Каратэ, ооң бүгү хевирлери кижиге тура-соруктуг болгаш чүткүлдүг чорукту кижизидип турар. Ынчангаш ооң аныяк-өскен аразында нептереңгейи ол.

Кызылчыларда спорттуң бо хевири-биле кичээлдээр бүгү арга сөөлгү чылдарда тургустунган. Хоорайның №1 школазының чанында улуг-бичии улуска каратэ бөлгүмү доктаамал ажылдап турар. Эки чүве – ооң кежигүннериниң, ылаңгыя школачы оолдарның, янзы-бүрү маргылдааларга багай эвес көргүзүглерни доктаамал чедип ап турар апарганы. ТР-ниң Чазааның Даргазының Ш.Кара-оол бо маргылдаага анаа эвес кээп, өзүп орар амгы каратэжилерниң хей-аъдын көдүрүп турары – аңаа үнелел.

Чаа спорткомплекске каратэниң шинкиокушинкай хевиринге эрткен маргылдаага оолдар, уруглар тиилелге дээш чүткүлүн, эки белеткелдиин көргүскеннер. Оларны хөй санныг аарыкчылар, ооң иштинде маргылдааның киржикчилериниң ада-иелери, эшөөрү болгаш чаңгысклассчылары деткип турган...

Шилилге маргылдаа доозулган. Тиилекчилер илереттинген. Оларга кубоктарны, медальдарны болгаш дипломнарны тывыскан. Маргылдааның хар-назы аайыбиле тиилекчилери: Магомед Самедов, Сандро Нанедашвили, Кирилл Кононенко, Эдгар Голстян, Анатолий Пережогин, Субудай Монгуш, Евгений Түгер, Юрий Дамдын, Буян Павлов, Руслан Эккерт, Долаана Дамба, Менди Донгак дээш, өскелер-даа Сибирь федералдыг округка республиканың адын камгалап киржир эргени чаалап алган. Школачыларга төрээн Тывазының адын өске черлерге камгалаары дег хүндүткел, оон улуг шаңнал турар бе?..

Юрий ДАРБАА.

Маргылдаа үезинде авторнуң тырттырган чуруктары.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолга, Тыва Республиканың Дээди судунуң даргазы Н.Ч.Күжүгетке, Кызыл хоорайның федералдыг район судунуң даргазы Б.Ш.-К.Кочагага, Тыва Республиканың прокурору П.В.Бухтояровка Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Кыйгырыының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ХООЙЛУЖУДУЛГА ПАЛАТАЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолга, Тыва Республиканың Дээди судунуң даргазы Н.Ч.Күжүгетке, Кызыл хоорайның федералдыг район судунуң даргазы Б.Ш.-К.Кочагага, Тыва Республиканың прокурору П.В.Бухтояровка Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Кыйгырыын хүлээп алыр (капсырган).
2. Бо доктаалды болгаш айыттынган Кыйгырыгны Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолче, Тыва Республиканың Дээди судунуң Даргазы Н.Ч.Күжүгетче, Кызыл хоорайның федералдыг район судунуң даргазы Б.Ш.-К.Кочагаже, Тыва Республиканың прокурору П.В.Бухтояровче чорудар.
3. Бо доктаалды болгаш айыттынган Кыйгырыгны массалыг информация чепсектеринге парлаар.
4. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы В.Оюн

Кызыл хоорай
2008 чылдың январь 23
№ 611 ХП-II

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолга, Тыва Республиканың Дээди судунуң Даргазы Н.Ч.Күжүгетке, Кызыл хоорайның федералдыг район судунуң даргазы Б.Ш.-К.Кочагага, Тыва Республиканың прокурору П.В.Бухтояровка Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының

КЫЙГЫРЫЫ

Россия Федерациязының Кеземче кодекизиниң 111 чүүлүнүң 4-кү кезээнде көрдүнген кем-херекти – кижиниң кадыынга аар кемдээшкинни сагыштыы-биле чедирген, ол оваарымча чок чоруктуң түңнелинде когараан С.А.Тулуштуң өлүмүнге чедирген кем-херекти үүлгеткени дээш А.К.Ермолаевти, А.А.Жукту болгаш В.В.Самчад-оолду буруудатканының талазы-биле истелге хемчеглери болгаш судтуң истелге-хыналдазы бир чыл ажыр болуп турар. Айыттынган болуушкуннар хөй-ниитиге улуг салдарлыг болган, ону массалыг информация чепсектеринге үргүлчү чырыдып турар база республиканың чурттакчылары идепкейлиг чугаалажып турар.

Бо херек талазы-биле судтуң истелге-хыналдазын контрольга алырын дилээн Россияның Президентизи Владимир Владимирович Путинниң адынга бижээн кыйгырыгга 800-тен көвей кижи адын салган.

Судтуң үндүрген шиитпиринге бүзүревейн турарын илереткен мындыг кыйгырыгларны күрүнениң хөй санныг черлеринче чорудуп турган. Ооң иштинде соңгукчулар Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарынга база чаңгыс эвес удаа кирип турганнар.

А.К.Ермолаевке, А.А.Жукка болгаш В.В.Самчад-оолга хамаарыштыр Тыва Республиканың Кызылдың хоорай судунуң буруудаашкын шииткелин күш чок болдурганы-биле холбаштыр, «студентилер херээ» деп адааны бо херектиң судтуң чаа истелге-хыналдазында киржип турар бүгү талаларны боттарының боттуг болгаш профессионал чоруун көргүзерин кыйгырып тур бис.

Суд дээрге кижиниң эргезин камгалаарының эң сөөлгү кызыгаары-дыр. Бистиң хамаатыларывыстың күрүне эрге-чагыргазынга болгаш күрүнеге бүзүрели, колдуунда күрүнениң адындан шиитпирлер хүлээп ап турар эрге-хоойлу органнарынга болгаш суд системазынга бүзүрээринден тургустунар.

Катап доктааткан суд чорудулгазы шынчы, ажык-чарлыг, бүзүрелдиг болгаш, кол-ла чүве – хамаарышпас байдалдыг болур дээрзинге бис бүзүрелдиг бис. Кажан бистер күрүне эрге-чагыргазының суд адырының хамаарышпас болгаш тускайлаң болуруңуң дугайында чугаалап тургаш демдеглээривис болза, судтуң хамаарышпас болуру, бир-ле дугаарында, судка айтырыглыг кээп турар кижилерге ол херек боор турарын демдеглээри чугула.

А.К.Ермолаевти, А.А.Жукту болгаш В.В.Самчад-оолду буруудадыр талазы-биле херектиң сайгарып чугаалажыышкыннары алыс шынныг болгаш чөптүг шиитпирни үндүреринге салдарлыг езулуг-ла шииткел болур дээрзинге бүзүреп тур бис. Бистер шупту С.А.Тулуштуң айыыл-халаптан чок болганынга буруулуг кижилерниң илереттинип кээринге бүзүреп турар бис.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары.

ХИРЛИГ ХОЛДАР ЭДИЛЕКЧИЛЕРИ БИС БЕ?

Тожу кожуунга сентябрь айда баштайгы тавырылганың соонда бо хүннерге чедир үргүлчүлеп турар А хевирниң гепатит деп адаттынар аарыының өөскүүшкүнүнүң дугайында медээ дыңналганының соонда улуг дүвүрээзин тургустунганын билириңер чугаажок. Бо байдалда эң-не таарымча чок чүүл – аарыгның кол кезиинде бичии уругларга онаажып турары болур. Ынчангаш аарыг эң-не арыг чараш дээн агаар-бойдустуг кожуунга, тайга-таңды ортузунда аргыжары ындыг кончуг белен эвес суурлар аразынга, артында-ла бичии уругларга багай салдарын халдадып, бо хире калбаа-биле нептерей бергени дүвүрелди оттурбас аргазы чок. Ынчангаш бо айыылдыг аарыгның Тожу кожуунга өөскүп үнгенинге хамаарыштыр байдалдарны тодаргайы-биле сайгарып көрбүшаан, чогум А хевирниң гепатидиниң кижиниң кадыкшылынга чедирер хоразы кайы хире деп айтырыгга харыыдан тыварын кызыдаалыңар.

ТОЖУДАН ТООЖУ

Чогум республикага өй-өй болгаш-ла А гепатиттиң өөскүүшкүннери бүрүткеттинип турарын айтып каары чугула. А хевирниң гепатидиниң сөөлгү өөскүүшкүнү 2004 чылдың октябрь айдан 2005 чылдың февраль айга чедир Сүт-Хөл кожуунга болган. Ынчан 10 улуг кижи база 82 бичии уруглар, ниитизи-биле 92 кижи аараан. А Тожу кожуунга вирустуг гепатиттер талазы-биле байдал сөөлгү үш чыл дургузунда багай эвес турган. 2004 чылда 1 кижи, 2005 чылда 3 кижи база 2006 чылда 2 кижи А хевирниң гепатиди-биле аарааны бүрүткеттинген. А 2007 чылда…

…2007 чылдың сентябрь 21-де Тоора-Хем суурнуң 3-кү классчызы бичии өөреникчиниң А хевирниң гепатидинден аарый бергени илереттинген. Ол аарыгның ук кожуунга өөскүп үнериниң бир дугаар медээчизи болган. Таптыг-ла бир ай эрткенде, октябрь 21-де, ол-ла суурнуң 3-кү классчызы биле ооң садикте 5 харлыг дуңмазының хары угда аарый бергени тодараттынган. А ноябрь айда Адыр-Кежиг суурнуң 3-кү классчызы аарый берген…

Шак ынчалдыр 2008 чылдың январь 17-ге чедир ниитизи-биле аарыгның 57 тавырылгазы бүрүткеттинген. Оларның иштинден 31 аарыг кижини дүвүрээзин үнген соонда ук кожуунга ажылдаары-биле чоруткан эмчилерниң чорудуп эгелээни шинчилгелер үезинде тодараткан. Тодаргайлаар болза, Тоора-Хем суурда 19 тавырылга, Ий суурда 26 тавырылга, Адыр-Кежигде 8, Хам-Сырада 2, Сыстыг-Хемде 2 тавырылга бүрүткеттинген болуп турар. Аарый берген кижилерниң кол кезии садик болгаш школа назылыг бичии уруглар болуп турар. Амгы хүннерде кожуунда байдал ындыг кончуг эки эвес, аарыгның чаа-чаа тавырылгалары бүрүткеттинмишаан…

ААРЫГ ЧҮГЕ НЕПТЕРЭЭНИЛ?

Аарыг нептереп эгелээн дугайында медээ келгениниң соон дарый, республиканың Кадык камгалал яамызының мурнундан тургустунган тускай комиссия аарыгның өөскүп үнген черинге доп-дораан чедип барып, айыылды чайладыры-биле улуг ажылды кылып чоруткан. Ук комиссияның чоруткан ажылының түңнелдери-биле, Тожу кожуунга А гепатиттиң бо хире калбак хемчээлге нептерей бээринге дараазында чүүлдер салдарлыг болган:

— адаттынган суурларда уруглар садтары, школаларда санитарлыг байдалдар тургустунмаан болганының уржуу-биле бичии уруглар арыг-силигниң негелделерин сагывайн турган;

— өөредилге черлери дыкпыш, ында өөренип барып турар уругларның саны чогуур хемчээлинден эртип турар боорда, таптыг арыглаттынган ижер суг, чунар-демирлер, саваң болгаш дезинфекция кылыр чүүлдер чок;

— кожуун чагыргазы дезинфекция кылыр чүүлдер, вакцина болгаш иммуноглобулин садарынга акша-хөреңги үндүрбээн.

Ынчангаш бо бүгү байдалдарның салдары-биле аарыг дүргени-биле тарап нептерей берген болуп турар.

Халдавырлыг аарыг тывылган, нептереп эгелээн болганда, ону оон ыңай нептеретпези-биле чогуур хемчеглерни ажылдап кылып, боттандырары чугула дээрзи тодаргай. А бир дугаарында аарыгның канчап тыптып келгениниң чылдагаанын тодарадыр ужурлуг. Ук хүлээлге республикада санитарлыг-эпидемиологтуг хайгаарал албанынга онаажып турар. А эмчилер аарыгның уржуктары-биле демиселди чорудар ужурлуг. Ынчалза-даа бо удаада аарыгның үнген дөзүн тодарадыр ажыл чогуур деңнелинге чоруттунмайн барган. Амгы хүннерде чылдагааны ижер сугда деп түңнел үндүртүнген. Ынчалза-даа эмчилерниң санап турары-биле, өске чылдагааннарны база таптыг шинчилеп сайгарып көөрү чугула. Россияның чамдык регионнарынга болгулаан бо хевирлиг аарыг өөскүүшкүннеринге колдуунда аъш-чем аарыгның үнген дөзү болуп турар чижектер бар.

База бир чемелеп болгу дег чүүл болза, бо халдавырлыг аарыгның эгелей бергениниң дугайында дүвүрээзинниң чогуур үезинде үнмейн барганы болур. Кожуун эмнелгезинге бир дугаар аарыг кижи сентябрь 21-де кирген дораан дарый медээни эмнелгеден чогуур хайгаарал органнарының кожуунда салбырларынче чоруткан турган. Ынчалза-даа ук медээлээшкин кичээнгей чок арткан. Ооң кадында өөскүүшкүн үнген үеде кожуун эмнелгези удуртулга чок арткан турганы база багай салдарны чедиргени чугаажок. Ол бүгүнүң салдары-биле кожуун эмнелгезинге аарыгга удур демисел чогуур үезинден орайтап эгелээн. Ынчалза-даа шош соонда чудурук чайбас дээри дег, буруулуглар дилээри амгы үеде артык ажыл апаары чугаажок. Ынчангаш бо үеде кол күштү аарыгны соксадыр, аарыг улусту эмнээринче мөөңнеп турары канчаар-даа аажок чөп шиитпир дээрзи билдингир. Чүгле харын, бо тавырылга дараазында мындыг байдалдарның тургустунмазынга, өскелерге өөредиг болуру-биле үстүнде байдалдарга каксы доктааган ужурувус ында.

АЛДЫНГАН ХЕМЧЕГЛЕР

Инфекционист эмчи, лаборант-химик, дезинфектолог эмчиден тургустунган бригада декабрь 17-ден 21-ге чедир кожу[illegible] эмчилеринге аарыгга уду[illegible] сел чорударынга практиктиг дузаны чедирген. Аарыг улус-биле харылзажып турган 837 кижини школаларга, уруглар садтарынга база бажыңнарынга хынаан. Январь 17-ге чедир 457 бичии уругларга болгаш 38 улуг кижиге иммуноглобулин-биле профилактиктиг тарылганы кылган, 674 бичии, 74 улуг кижиге А гепатитке удур вакцинаны сыкырткан. Кожууннуң эмнелгезиниң биохимиктиг лабораториязы аарыг улусту база олар-биле харылзажып турган улусту хынаары-биле доктаамал ажылды организастаан. Ол ышкаш байырлал хүннеринде эмнелге ажылдакчыларының ажылдаар шыңгыы чурумун доктааткан тур-

Айыылдыг аарыг дугайында

ган. Херек тавырылгаларда аарыг улусту чыттырары-биле кожуун эмнелгезиниң нииити аарыглар салбырын халдавырлыг аарыглар салбыры кылдыр эде хевирлээн. Аарыг улус дугайында медээни кожуун эмнелгези хүннүң-не факс-биле халдавырлыг аарыглар эмнелгезинче дамчыдып турары-биле чергелештир, практиктиг дуза чедирери-биле инфекционист эмчи кожуунче үнүүшкүнну неделя санында чорудуп турар. Республиканың Кадык камгалал яамызы декабрь 27-ге чедир А гепатитке удур тарылга кылыр 1000 доза вакцинаны саткаш, 28-тиң хүнүнде кожуун эмнелгезинче чоруткан. Оон аңгыда, яамының курлавырларындан 470 доза иммуноглобулинни база дезинфекция кылыр чүүлдерни чедирип берген.

Ынчалза-даа тарылга алган улустан аңгыда, 1044 кижиге тарылга кылыр вакцина, аарыг хынаар тускай тест-системалар болгаш дезинфекция чорудар чүүлдер садып алырынга барык 3 млн. хире рубль акша-хөреңги хереглеттинип турган. Бо айтырыг база шиитпирлеттинип эгелээн. Эрткен неделяда Албан эмчи камгаладылгазының фондузунуң республикада салбыры чугула херек эм-таң аймаа садарынга 100 муң рубльди, «КапиталЪ» ХАН А гепатитке удур вакцина садарынга 200 муң, иммуноглобулин садарынга 500 муң рубльди үндүрүп берген. Бо бүгү акша-хөреңги Тожу кожуунда байдалды шиитпирлээринче чарыгдаттынар. Оон аңгыда, республиканың Кадык камгалал яамызы 1000 доза А гепатитке удур тарылга кылыр вакцинаны саткаш, кожуунче чорудупкан. Бо саттынган вакциналар, иммуноглобулин кожуунда чедир тарыттынмаан аарыг улустуң шуптузун (1044 хире кижи) тарыырынга чедер ужурлуг. Ынчангаш Тожу кожуунда А хевирниң гепатидиниң өөскүүшкүнү чоорту чавырлыр дээрзиниң бүгү барымдаалары бар деп болур. Ындыг-даа болза, элекке оожургаан [illegible]ээ чок, чыл чаа-ла эгелээн. Өске мындыг хевирлиг тавырылгаларга баш бурунгаар белен болуру чугула дээрзин утпаза чогуур. Кожууннарга иммуноглобулин, дезинфекция кылыр чүүлдер, эм-таң аймааның курлавыры турар болза эки.

БИЛИП АЛЫРЫ АРТЫК ЭВЕС

А хевирниң гепатидин «хирлиг холдар аарыы» деп адап турар. Бо аарыгның тывылдырыкчызы вирус суг болгаш аъш-чем аймаа-биле дамчыттынар. Гепатит А кижилер ортузунда эң-не нептереңгей инфекцияларның бирээзи. Ылаңгыя чылыг агаар-бойдустуг болгаш арыг-силиг байдалы ындыг кончуг эвес чурттарда онза нептереңгей. Ынчангаш ырак изиг чурттардан бисте кээп турар ногаа-чимис аймаан чиир мурнунда эки чуп алыры чугула. Олар-биле кады та кандыг инфекциялар бисте кээп турар чүве.

Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдези чавыс чурттарда А хевирниң гепатидинден бичии уруглар колдуунда аарып турар. Бо аарыг сайзыраңгай чурттарда эвээш таваржыр, чүге дизе ук чурттарда чоннуң ниити культуразы болгаш, коммуналдыг ажылагый черлериниң ажылының деңнели дыка бедик болур.

Ынчангаш бо аарыгның өөскүп, нептерей бергени дээргеле ук девискээрниң чурттакчы чонунуң арыг-силиг чорукту сагывайн турарының, тус черде амыдырал хандырылга албан черлериниң ажылының шынар чогунуң херечизи болуп турар-дыр.

Гепатит А-ның кол нептередикчизи аарыг кижи болур. Аарыг кижиниң албаны-биле аңгыланып үнген миллиард-миллиард вирустар суг аймаанга баргаш, оон кандыг-ла-бир орук-биле өске кижилерниң организминче халдап кире бергеш, аңаа турумчуп, улаштыр-ла өзүп нептереп эгелээр. Вирустар суг азы аъш-чем дамчыштыр кижиниң ижин-шөйүндүзүнче сиңип киргеш, оон хан-биле кады баарга чедип барып ооң гепатоциттер деп адаттынар клеткаларынга турумчуп «чурттай» бээр. Аңаа өзүп көвүдеп, нептерээш, вирустар дараазында сарыг-биле кады ижин-хырынга чедер болгаш албан-биле база катап дашкаар улам хөйү-биле ылгалып үнер.

Аарыгның баштайгы им-демдектери ортумаа-биле 30 хонук эрткенде көстүп келир. Шагзыраар, эъди изиир болгаш сидиктиң өңү карарып, көвүктелир суг апарган болза, дүвүрээзин үндүргени дээре. Оон аңгыда дидирээр, кускузу кээр, кустурар, ижинбаары аартаар, оң талакы ээгилер адаа кадар, шагзыраар, сидик карарып, кеш саргарып, кадыг албан агара бээр.

А хевирниң гепатидин бир хар четпээн чаш уруглар, улуг улус болгаш кырганнар берге эртер болур. Ортумаа-биле аарыг 40 хире хонук үргүлчүлээр. Ынчалза-даа ук хуусаа аарыг кижиниң харназынындан, иммунитединиң байдалындан, өске хоочураан аарыгларының бар-чогундан болгаш эмчиниң негелделерин шыңгыы сагып турарындан хамааржыр болур. Чогум гепатиттиң бо хевири өлүмнүг түңнелге чедирбес болур.

Ынчалза-даа бо аарыгның вирустары кижиниң баарынга канчаар-даа аажок хоралыг салдарны чедирип болур. Тодаргайлаар болза; кижиниң мага-бодунда аарыгларга удур демисел чорудар тускай бүдүмелдер хоралыг «дайзыннар» келгенин билип каапкаш, оларны узуткаары-биле халдап кириптер. Ынчалза-даа вирустар баарның клеткалары-биле барык тудуш апарган чүве болганда, вирустар-биле кады баар база качыгдап үнер болгаш ыжып аарый берип болур. Бо айыылдан тарыышкын дузазы-биле камгаланып болур.

А хевирниң гепатидинден дээштиг камгалалды берип турар вакциналар эвээш эвес. Ынчалза-даа бо тарыышкынны массалыы-биле чорудары болдунмас. Тарыышкынны дараазында кижилерге кылыры көрдүнген:

— гепатит А-биле аарый берген кижиниң өг-бүлезиниң кежигүннери;

— аарыг кижи-биле эрхерээжен харылзаа туткан улус;

— гепатит А онза нептереңгей регионнарда чурттап турар 3 хар чедир назылыг бичии уруглар;

— гепатит А онза нептереңгей черлерже баар деп турар улус;

— халдавырлыг аарыглар салбырларының ажылдакчылары;

— уруглар садтарының ажылдакчылары;

— хөй-ниити чемненир черлер болгаш суг хандырылга албан черлериниң ажылдакчылары;

— баарында хоочураан аарыгларлыг улус;

— гомосексуалдыг харылзаа тудуп турар эр улус;

— наркотиктер ажыглап турар кижилер.

Тарыышкынны алган соонда, 6-10 чыл дургузунда аарыгдан кортпайн барып болур. Оон аңгыда иммуноглобулин деп тускай эм-биле аарый берип болур айыыл бар болза, ооң мурнунда азы аарыг халдай берген чадавас деп каразыг бар болза, 2 неделя эртпээнде сыкыртып алгаш, камгаланып болур.

Бир эвес бажыңда бир кижи гепатит А-дан аарый берген болза, бажыңда бар улус шуптузу аарыгның бар-чогун тодарадыры-биле эмчи шинчилгезин дооза эртип алыр ужурлуг. Ооң түңнелдери-биле оларга тарыышкынны кылып бээр. Эң-не чугула негелде – арыг-силигниң бөдүүн негелделерин сагыырын утпас: арыгланыр өрээл кирген соонда, бичии уругну арыглап-аштаан соонда, чемненир мурнунда болгаш чем кылыр бетинде холдарны эки саваңнап тургаш чуур.

Ынчангаш «хирлиг холдар» эдилекчилери деп чараш эвес атка кирбези-биле ажы-төлүвүстү, алботтарывысты арыг-силигни шыңгыы сагыыр кылдыр чаңчыктыраалыңар, чонум.

Надежда САТ,

ТР-ниң Кадык камгалал яамызының парлалга секретары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның чамдык доктаалдарын күш чок деп санаарының дугайында

2007 чылдың ноябрь 14-те №1016 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның чамдык доктаалдарының онза чугулазын чидиргени-биле болгаш күштүг болур хуусаазы эрткени-биле холбаштыр, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның капсырылга езугаар киирген чамдык доктаалдарын күш чок деп санаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының хүлээлгезин күүседип турар И.ЧУЧЕВ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың ноябрь 14-те №1016 доктаалы-биле бадылаан капсырылга

Күш чок деп санаан Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарының ДАҢЗЫЗЫ

ч/е №	Доктаалдың дугаары	Хүлээп алган хүнү	Доктаалдың ады	Харыысалгалыг улус

2003 чыл

1. 233 17.04 Тыва Республиканың девискээринге алкоголь болгаш спирт холумактыг продукцияны сайгарар адырда күрүне контролюн күштелдирериниң болгаш алкоголизмни профилактикалаарын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында В.И.Ендан

2. 876 11.12 Тыва Республиканың Чазааның стипендияларының дугайында Л.Ш.Ондар

2005 чыл

3. 107 7.02 Тыва Республиканың Балыктаашкын талазы-биле агентилелдиң болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында

4. 163 19.02 Тыва Республиканың Ветеринар болгаш фитосанитария хайгааралының талазы-биле албанының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

5. 955 30.08 Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың Февраль 5-те «Тыва Республиканың Арга-арыг курлавырларының талазы-биле агентилелиниң болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» №87 доктаалынга өскерилгелер киирер дугайында Н.А.Кадралиева

6. 180 26.02 Тыва Республиканың девискээринге черлик дуюглуг аңнарның дүшкен мыйыстарын чыыр болгаш часкы-чайгы аңнаашкын үезинде арга-арыг фондузунуң участоктарын ажыглаар тускай режим дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирер дугайында Н.А.Кадралиева

7. 693 25.05 Тыва Республиканың Ветеринар болгаш фитосанитария хайгааралының талазы-биле албанының дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирер дугайында

8. 883 14.07 Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың февраль 5-те Тыва Республиканың Арга-арыг курлавырларының талазы-биле агентилелиниң болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» №87 доктаалынга өскерилгелер киирер дугайында В.Д.Хемер-оол

9. 1048 5.09 Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-биле агентилелиниң дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирер дугайында О.Б.Оюн

Тыва Республиканың Чазааның чамдык доктаалдарын күш чок деп санаар дугайында

2007 чылдың декабрь 13 №1062 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Мында кошкан капсырылга езугаар Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын күш чок деп санаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының хүлээлгезин күүседип турар А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың декабрь 13-те №1062 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның күш чок деп санаан доктаалдарының ДАҢЗЫЗЫ

ч/е №	Доктаалдың дугаары	Хүлээп алган хүнү	Доктаалдың ады

1993 чыл

1. 54 10/II Үлетпүрнүң хоранныг артынчылары-биле болгаш радиоактивтиг бүдүмелдер-биле хораннанып хирленгени-биле дорайтаан көдээ ажыл-агый черлерин база ажыглалдыг черлерни камгалаар чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

1997 чыл

2. 104 18/III Арат (тараачын) ажыл-агыйларга далганны үндүрүп бээриниң магадылалын бээриниң дугайында

3. 426 10/IX Аныяктар бизнезин, сайгарлыкчы чоруун болгаш аныяктарны ажылга хаара тударын хөгжүдериниң талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитединиң дугайында Дүрүмүнү бадылаарының дугайында

1998 чыл

4. 20 20/I Тыва Республиканың кожууннарының черлеринде ажыктыг казымал байлактарны болгаш бойдустуң курлавырларының шинчилеп тыпкан шимчевес объектилерге көдээ ажыл-агыйжы эвес черлерниң өртээн бадылаарының дугайында

5. 25 26/I Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

6. 79 25/II Чурталга байдалын экижидери хереглеттинип турар хамаатыларны учеттаар болгаш Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнде турар Күрүне чурталга фондузунуң бажыңнарында чурттап турар хамаатыларга оран-саваны бээриниң чурумун бадылаарының дугайында

7. 118 18/III Тыва Республиканың республиканың экология фондузунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

8. 571 16/IX Тыва Республиканың хамааты камгалалының, онза байдалдарының болгаш чайгаар болур халаптарны узуткаар херектер талазы-биле комитет дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

1999 чыл

9. 17 19/I Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн башкарарының талазы-биле Күрүне комитединиң коллегиязын тургузарының дугайында

10. 66 12/II Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының талазы-биле Күрүне комитединиң Дүрүмүнүң дугайында

11. 153 23/III Тыва Республиканың Аныяктар талазы-биле Күрүне комитединиң коллегиязының составын бадылаарының дугайында

12. 246 27/IV Тыва Республиканың Нииити болгаш профессионал өөредилге яамызының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

13. 273 6/V Тыва Республиканың Оттулар чүүл, энергетика болгаш транспорт яамызының коллегиязын тургузарының болгаш ооң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

14. 391 1/VI Тыва Республикага Пассажирлерни сөөртүрүн организастаарының, автомобиль транспортунга пассажирлерни сөөртүрүн чурумчудар түр үениң дүрүмнерин бадылаарының дугайында

15. 399 1/VI Нефть болгаш нефть продуктуларын ажыктыг ажыглаарынга контроль талазы-биле девискээрниң күрүне контролюнуң инспекциязының Тывада салбырының дугайында

16. 424 3/VI «Суг объектилерин катап тургузар болгаш камгалаары» тускай сорулгалыг бюджет фондузунуң дугайында

17. 464 8/VI Тыва Республиканың Президентизиниң Курлавыр фондузундан акша-хөреңгилерни ылгаарының дугайында

18. 466 11/VI Тыва Республиканың юридиктиг эргелиг албан черлериниң болгаш амы-хууда кижилерниң чаңгыс аай күрүне даңзызын чорударының чурумунуң дугайында

19. 468 11/VI Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдыг зонаны чарлаарының дугайында

20. 519 5/VII Тыва Республиканың Аңнаар дириг амытаннарын камгалаар, контрольдаар болгаш ажыглаарын башкарар талазы-биле эргелелдиң дугайында Дүрүмнүң дугайында

21. 561 6/VII Тыва Республикага Кара болгаш өңнүг металлдарның бузундузун болгаш артыкшылдарын белеткээр, болбаазырадыр, сайгарар болгаш үндүр садарының түр үениң дүрүмнерин бадылаарының дугайында

22. 580 20/VII Алкоголь продукциязынга күрүне монополиязын хандырарының талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитединиң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

23. 850 28/IX Тыва Республиканың девискээринге алкоголь продукциязын болгаш этил спиртин бүдүрүп турар бүдүрүлгелерге үндүрүг таңныылдарының дугайында

24. 1178 10/XII Тыва Республиканың Терроризмге удур комиссиязының дугайында

25. 1193 21/XII Күш-культура, спорт болгаш туризм талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитединиң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

2000 чыл

26. 4 11/I Коллективтиң күш-ажылчы маргылдааларын башкарар талазы-биле хүлээлгени дагзырының дугайында

27. 51 18/I Тыва Республиканың Экономика яамызының чанында сайгарлыкчы чорукту деткиир талазы-биле Департаментиниң дугайында

28. 59 20/I «Чылдың херээжени» чыл санының конкурузун эрттирериниң дугайында

29. 62 24/I Тыва Республиканың девискээрниң энергетика комиссиязының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

30. 236 14/III Долгандыр турар хүрээлеңни камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитединиң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

31. 488 6/VI 2001 чылда көдээ бараан бүдүрүкчүлериниң бюджет организацияларынга сайгарып турары мал-маган продукциязынга дотацияларның салган акшаларның хемчээлдерин өскертириниң дугайында

32. 824 22/VIII Алкоголь продукциязынга күрүне монополиязын хандырарының талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитединиң дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирериниң дугайында

33. 865 24/VIII Тыва Республиканың Чазааның 1997 чылдың июль 9-та доктаалынга өскерилгелер болгаш немелделер киирериниң дугайында

34. 879 29/VIII Тыва Республиканың Сан-хөө яамызының чанында Тыва Республика талазы-биле Контроль-ревизия эргелелиниң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

35. 930 5/IX Күрүне эт-хөреңгизин эргелээр талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитединиң дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирер дугайында

36. 1291 26/XII Эрге-хоойлуну болгаш хоойлу-чурумну сагыырын быжыглаар ажыл-херекке амы-хууда салыышкыны дээш Тыва Республиканың Чазааның Баштыңының – Президентизиниң четтиргенин илереткен бижиин тыпсырының чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

37. 1305 27/XII Республиканың лизинг фондузундан малды болгаш кушту садарынга саң-хөө хөлезилелиниң чижек керээзин (лизингти) болгаш конкурс дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

38. 1306 27/XII Тыва Республиканың Чазааның санитария-эпидемияга удур комиссиязының дугайында

2001 чыл

39. 399 12/IV Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың январь 26-да «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының эргелел органнарының аппараттарының эң ындыкы санын доктаадырының дугайында» №135 доктаалынга немелделер болгаш өскерилгелер киирер дугайында»

40. 405 13/IV Тыва Республиканың тус чер шугумнарынга агаар транспорту-биле пассажирлерни сөөртүрүнге тарифтер дугайында

41. 762 15/VI Тыва Республиканың Чазааның чанынга массалыг информация чепсектериниң журналистерин аккредитациялаарының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

42. 892 10/VII Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың январь 26-да «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органының эргелелиниң аппарадының эң ындыкы санын доктаадырының дугайында» №135 доктаалынга өскерилгелер киирер дугайында

43. 1119 24/VIII Чүъктерни сөөртүп чедирери кызыгаарлаан хуусааларлыг Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынга болгаш аңаа деңнээн черлерге продукцияны (барааннарны) хуусаа бетинде сөөртүп чедирериниң күрүнеден саң-хөө деткимчезиниң девискээр фондузунга акша-хөреңгилерни эгидер хуусаалары чээли алганнарның таарышпайн барганы-биле холбаштыр бюджетти күүседип турарда тыптып келир түр үениң касса үзүктелиишкининиң орнун тургузар хуулар тыртпас бюджет ссудазын Тыва Республиканың Чурталга-коммунал ажыл-агыйының Департаментизинге, кожууннарның чагыргаларынга хуваарының дугайында

44. 1324 9/XI Тыва Республиканың Чазааның 1999 чылдың декабрь 10-да №1178 доктаалы-биле бадылаан терроризмге удур комиссияның составынга өскерилгелер киирер дугайында

45. 1340 13/XI Чурттакчы чонга сайгарып турар хөмүр-дашты үүрмектеп садар өртээн бадылаар дугайында

46. 1383 30/XI Чылыг болгаш электри энергиязы дээш чурттакчы чондан төлевирлерни чыырының контролюнуң талазы-биле бөлүкту тургузарының база ону 2001/02 чылдарның кышкы одалга сезонун эрттирерин оперативтиг контрольдаарын боттандырар талазы-биле республика комиссиязының составынче киириниң дугайында

47. 1509 29/XII Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың январь 24-те №128 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Юстиция талазы-биле комитединиң дугайында Дүрүмге немелделер киирер дугайында

2002 чыл

48. 196 9/IV Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың май 17-де №644 доктаалынга немелделер киириниң дугайында

49. 241 16/IV Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың июль 10-да «Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың январь 26-да «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының эргелелиниң аппарадының эң ындыкы санын доктаадырының дугайында» №135 доктаалынга өскерилгелер киирер дугайында» №892 доктаалынга өскерилгелер киирер дугайында

50. 279 13/V Тыва Республиканың кожуннарынга болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларга Тыва Республиканың Чазааның девискээр эргелелиниң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

51. 360 13/VI Тыва Республиканың Чазааның «2003-2005 чылдарда долгандыр турар хүрээлеңниң арыг-шевериниң талазы-биле хөделиишкиннерниң национал планының дугайында» доктаал төлевилелин ажылдап кылырының талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Харылзаштырылга чөвүлелин тургузарының дугайында

52. 604 21/VIII Чурталга-коммунал ажыл-агыйының реформазының талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитединиң Дүрүмүн болгаш ооң структуразын бадылаарының Дугайында

53. 616 22/VIII Күрүне чагыын башкарар талазы-биле Тыва Республиканың яамызының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

54. 785 22/X Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агыйының яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

55. 827 30/X Тыва Республиканың биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдер болгаш деткиир талазы-биле яамызының Дүрүмүн болгаш структуразын бадылаарының дугайында

56. 929 9/XII Тыва Республиканың Кадрлар политиказы, эртем болгаш өөредилге черлериниң яамызының составының коллегиязын бадылаарының дугайында

57. 935 11/XII Чурттаар оран-бажың хуваарының талазы-биле билдириишкиннерни баш удур көөрүнүң айтырыгларының талазы-биле комиссия дугайында

58. 1007 30/XII Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың сентябрь 10-да «Тыва Республиканың Тудуг яамызының болгаш ооң структуразының дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында» №669 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Тудуг яамызының дугайында Дүрүмге немелделер киирер дугайында

2003 чыл

59. 238 17/IV Тыва Республиканың Күрүне чагыын эргелеп-башкарар талазы-биле яамының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

60. 332 28/V Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

61. 555 12/VIII Тыва Республиканың Инновация, инвестиция политиказы болгаш даштыкы харылзаалар яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

62. 957 31/II Тыва Республиканың Хамааты байдалының актыларын бижиир эргелелдиң коллегиязын тургузарының болгаш ооң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

2004 чыл

63. 1227 31/XII Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың март 17-де «Тыва Республиканың күрүне хереглелинге барааннарны сөөртүрүнге, ажылдарны кылырынга, ачы-дузаларны чедиреринге чагыгларны салырынга конкурс эрттирериниң чурумунуң дугайында» №283 доктаалынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында»

2005 чыл

64. 69 4/II Тыва Республиканың Үлетпүр яамызының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

65. 83 5/II Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныяктар политиказының яамызының дугайында структураны бадылаарының дугайында

66. 86 5/II Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдиң болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

67. 87 5/II Тыва Республиканың Арга-арыг курлавырларының талазы-биле агентилелдиң болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

68. 102 7/II Тыва Республиканың Культура болгаш национал политика яамызын бадылаарының дугайында

69. 108 7/II Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-биле агентилелиниң болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

70. 167 21/II Тыва Республиканың Күш-ажыл, ажылга хаара тудар болгаш девискээр статистиказының талазы-биле агентилелдиң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

71. 362 22/III Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

72. 532 4/V Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының дугайында Дүрүмге өскерилгелер кииририниң дугайында

73. 1148 18/X Тыва Республиканың келир үениң саң-хөө планын ажылдап кылырының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

74. 1160 26/X 2005 чыл дургузунда Тыва Республиканың каттыштырган болгаш республика бюджеттериниң күүселдезиниң дугайында

75. 1422 23/XII Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың июль 8-те «Балык курлавырларын тудуп алырының билдириишкин кииргеннерде быжыглааны квоталарның нииити хемчээлинде кезектерин тодарадыр талазы-биле Тыва Республиканың албаннары аразының комиссиязының дугайында» №819 доктаалынга өскерилгелер кииририниң дугайында

76. 1447 23/XII Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агыйы яамызының дугайында болгаш Тыва Республиканың Боду чоруур машиналарның база техниканың өске-даа хевирлериниң байдалының техниктиг хайгааралының талазы-биле албанның болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирер дугайында

77. 1463 28/XII Тыва Республиканың Бойдус ажыглалының яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

2006 чыл

78. 70 25/I Тыва Республиканың Үлетпүр яамызының коллегиязының составын бадылаа-

рының дугайында

79. 342 21/III Тыва Республиканың девискээринге Аңныыр ажыл-агыйының херегледингe арга-арыг фондузунуң участоктарын ажыглаар чурумну бадылаарының дугайында

80. 351 25/III Тыва Республиканың Боду чоруур машиналарның база техниканың өске-даа хевирлериниң байдалының техниктиг хайгааралының талазы-биле албанның структуразын бадылаарының дугайында

81. 535 27/IV Тыва Республиканың Ветеринария болгаш фитосанитария хайгааралының талазы-биле албанның дугайында Дүрүмге өскерилгелер кииреринин дугайында

82. 603 12/V Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

83. 971 10/VIII Тыва Республиканың Балыктаашкын талазы-биле агентилелдиң Дүрүмүнге өскерилгелер киирер дугайында

84. 996 23/VIII Экономиктиг хөгжүлде яамызының структуразын болгаш Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлде яамызының мурнады көрген национал төлевилелдерни боттандырар чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» №3 доктаалынга өскерилгелер киирер дугайында

85. 1055 7/IX Тыва Республиканың Чазаа-ның 2005 чылдың февраль 19-та «Тыва Республиканың Ветеринария болгаш фитосанитария хайгааралының талазы-биле албанының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» №163 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Ветеринария болгаш фитосанитария хайгааралының талазы-биле албан дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирер дугайында

2007 чыл

86. 138 27/I Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлде яамызының дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирер дугайында

87. 278 21/II Москва хоорайда Тыва Республиканың Доктаамал Төлээ чериниң (яамызының) болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

88. 849 31/VIII 1993 – 2007 чылдарда Тыва Республиканың Чазааның чамдык доктаалдарын контрольдан уштурунуң болгаш оларны күш чок деп санаарының дугайында

Чаргы чарар судтарның болгаш күрүнениң нотариалдыг конторaларының ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле агентилелдиң дугайында Дүрүмнү болгаш ооң структуразын бадылаар дугайында

2007 чылдың май 29 №633 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2007 чылдың май 21-де «Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» №95 Чарлыынга үндезилээш Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1.Тыва Республиканың Чаргы чарар судтарының болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле агентилелдиң дугайында Дүрүмнү болгаш ооң структуразын кииргени-биле бадылаар.

2.Тыва Республиканың Чаргы чарар судтарының болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле агентилел,Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2007 чылдың май 21-де «Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» №95 Чарлыынга болгаш Дүрүмге,амгы доктаалдың 1-ги пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың хоойлужудулгазын чурумчудар сорулга-биле, Агентилелдиң ажыл-чорудулгазының адырынга хамааржып турар нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлевилелин Тыва Республиканың Чазаанче киирер.

3. Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың декабрь 23-те «Тыва Республиканың Чаргы чарар судтарының болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле агентилел дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында» №1429 доктаалының 1-ги пунктузун, Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың март 21-де «Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың декабрь 23-те №1429 доктаалынга өскерилгелерни кииреринин дугайында» №339 доктаалын болгаш Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың январь 17-де «Тыва Республиканың Чаргы чарар судтарының болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле агентилелдиң структуразын бадылаар дугайында» №60 доктаалының 1-ги пунктузун күжүн чидирген деп санаар.

4.Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 29 №633 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чаргы чарар судтарының болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле агентилелдиң дугайында дүрүм

I.Нииты чүүлдер

1.Тыва Республиканың Чаргы чарар судтарының болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле агентилел (кыскалаткан ады- Тыва Республиканың ЧЧС болгаш КНК) (моон соңгаар-Агентилел) Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырганың органы болур болгаш боттандырар хүлээлгези;

чаргы чарар судтарның ажыл-чорудулгазының организастыг, саң-хөө,материал-техниктиг талазы-биле хандырылгазын, а база Тыва Республикага күрүнениң нотариалдыг контораларының материал-техниктиг болгаш саң-хөө хандырылгазын;

ажыл-чорудулганың тургустунган адырынга күрүнениң өнчү-хөреңгизин эргелеп-башкарар талазы-биле.

2.Агентилел Тыва Республиканың Чазааның башкарылгазынга турар.

3.Агентилел бодунуң ажыл-чорудулгазынга Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулгаларын, а база амгы бо Дүрүмнү удуртулга болдурар.

4.Агентилел бодунуң ажыл-чорудулгазын күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнары, Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнары болгаш Россия Федерациязының субъектилери-биле, тус чер бот-башкарылга органнары,Тыва Республиканың девискээринде турар хөй-нииты каттыжыышкыннары болгаш өске-даа организациялар-биле кады чорудар.

II. Бүрүн эргези

5. Ажыл-чорудулганың тургустунган адырынга Агентилел дараазында бүрүн эргезин боттандырып чорудар;

5.1. Агентилелдиң бүрүн эргезинге кирип турар айтырыглар талазы-биле саналдарны ажылдап кылгаш, Тыва Республиканың Чазаанче болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазынче киирер;

5.2. амгы Дүрүмде тургусканы-биле Агентилелдиң бүрүн эргезин күүседирин хандырарынга эргежок чугула, эргелеп-башкарарының оперативтиг эргезинге быжыглаан, республиканың эт-хөреңгизинге хамаарыштыр ээзиниң бүрүн эргезин федералдыг хоойлужудулга-биле тодараткан хемчээлинге болгаш чурумунга боттандырар;

5.3. Тыва Республикада күрүнениң нотариалдыг контораларының, чаргы чарар судтарның аппарадының ажыл-чорудулгазының организастыг, кадрлар,саң-хөө,материал-техниктиг хандырылгазын боттандырып чорудар;чаргы чарар судтарның ажыл-чорудулгазының материал-техниктиг хандырылгазын:

5.4. күрүнениң нотариалдыг контораларының, чаргы чарар судтарның тудугларының болгаш бажыңнарының тудуун болгаш ажыглалга кииреpин хандырар ажыл-чорудулганы организастаар;

5.5. Агентилелдиң, чаргы чарар судтарның болгаш күрүнениң нотариалдыг контораларының аппарадының ажылдакчыларының социал болгаш эрге-хоойлу камгалалын хандырар;

5.6. чаргы чарар судтарның тудугларын, чаргы чарар судтарның айыыл чок чоруун хандырарынга Тыва Республиканың эрге-хоойлу болгаш күрүне органнары-биле,Тыва Республикада Россия Федерациязының Дээди Судунуң чанында Суд департаментизиниң эргелели-биле кады киржир.

5.7. чардынган дугуржулгаларга дүүштүр күрүне нотариадының ажыл-чорудулгазының айтырыгларын Тыва Республика талазы-биле Федералдыг бүрүткел албанының эргелели-биле кады ажылдаар

5.8. чаргы чарар судтарның организас-техниктиг болгаш эрге-хоойлу хандырылгазының айтырыгларының талазы-биле суд бөлүглежилгезиниң органнары-биле демниг ажылдаар;

5.9. херек эмгелелин болгаш чаргы чарар судтарның архив ажылын организастаар;

5.10. чаргы чарар судтарның аппарадының ажыл-чорудулгазының айтырыгларының талазы-биле автоматтыг системаны тургузар талазы-биле ажылды организастаар;

5.11. Агентилелдиң аппарадының, күрүнениң нотариалдыг контораларының нотариустарының, чаргы чарар судтарның аппарадының ажылдакчыларының хууда херектерин чорударын боттандырар;

5.12. Агентилелдиң, күрүнениң нотариалдыг контораларының, чаргы чарар судтарның аппарадының ажылдакчыларының Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларында көрдүнгени-биле ажыл төлевирин болгаш өске-даа төлевирлерни санап бээр;

5.13. Агентилелдиң, күрүнениң нотариалдыг контораларының, чаргы чарар судтарның ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле смета чарыгдалын планнаар болгаш тургузар;

5.14. Агентилелдиң болгаш чаргы чарар судтарның аппарадының күрүне албан-хаакчыларының күш-ажыл камгалалын, күштүг болуп турар хоойлужудулганың тургускан чурумунга дүүштүр организастаар;

5.15. Агентилелдиң аппарадының, чаргы чарар судтарның аппарадының ажылдакчыларын өөредирин, мергежилин бедидерин организастаар;

5.16. Агентилелдиң ажылдакчыларының курлавырын тургузар болгаш шилиир ажылды чорудар, а база тургустунган чурум-биле оларның профессионал белеткелин хандырар;

5.17. Агентилелдиң, күрүнениң нотариалдыг контораларының болгаш чаргы чарар судтарның ажыл-чорудулгазын хандырар бюджет акша-хөреңгизиниң чарыгдалының сметазын Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга дугурушкаш ажылдап кылыр болгаш киирер;

5.18. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга болгаш өске-даа Тыва Республиканың контроль органнарынга смета чарыгдалының күүселдезиниң дугайында каттышкан отчетту болгаш бухгалтер балансызын киирер, оперативтиг бухгалтер болгаш статистика учедун чорударын боттандырар;

5.19. күрүнениң нотариалдыг контораларының, чаргы чарар судтарның бажыңнарын болгаш тудугларын харылзаа дериг-херекселдериниң, инженер четкилериниң болгаш коммуникацияның, албан хаар бажыңнарының септелгезин болгаш ажаап тударының, таарымчалыг ажыглалын организастаар:

5.20. судтуң статистиказы, херек эмгелели, суд ажылын чорударынга эргежок чугула программалыг-аппарат дериг-херекселдери-биле чаргы чарар судтарның суд участоктарын хандырар, а база оларның ажыл-чорудулгазының информация-эрге-хоойлу хандырылгазын;

5.21. Агентилелдиң ажыл-чорудулгазының үезинде тургустунуп келген архив документилерин чыыр, шыгжаар, учедунуң болгаш ажыглалының талазы-биле ажылдарны Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулгаларынга дүүштүр боттандырар:

5.22. Агентилелдиң бүрүн эргезинде салдынган сорулгаларны боттандырарынга болгаш Агентилелди тударынга көрдүнген Тыва Республиканың республика бюджединиң акша-хөреңгизиниң алыкчызы болгаш башкарыкчызы хүлээлгезин боттандырар;

5.23. ажыл-чорудулганың тургустунган адырынга республиканың тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылырынга киржир;

5.24. хамаатыларны хүлээп алырын боттандырар, хамаатыларның бижимел болгаш аас-биле киирген дилеглерин үезинде болгаш долузу-биле сайгарып көөрүн хандырар, ол талазы-биле шиитпирни хүлээп алыр,Россия Федерациязының хоойлужудулгазының тургускан хуусаазында билдириишкинниң ээзинче харыыны чорудар;

5.25. күрүне чажыдындан тургустунган медээлерниң камгалалын бодунуң эргезиниң хемчээлинге хандырар;

5.26. Агентилел мобилизация белеткелин хандырар;

5.27. ажыл-чорудулганың тургустунган адырынга конференцияларны, семинарларны, делгелгелерни болгаш өске-даа хемчеглерни организастаар;

5.28. ажыл-чорудулганың тургустунган адырынга өске-даа бүрүн эргезин боттандырар;

6. Ажыл-чорудулганың тургустунган адырынга бүрүн эргезин боттандырар сорулга-биле Агентилелдиң эргези болза;

6.1. юридиктиг албан черлеринге болгаш хуу кижилерге тайылбырны бээр;

6.2.ажыл-чорудулганың тургустунган адырынга айтырыгларны ажылдап кылырынга эртем болгаш өске-даа организацияларны, эртемденнерни болгаш специалистерни киириштирер;

6.3. чөвүлээр эргелиг болгаш эксперт органнарын тургузар (чөвүлелдер, комиссиялар, бөлүктер, коллегиялар):

6.4. ведомствонуң адаанда турар организацияларның ажыл-чорудулгазы дээш контрольду боттандырар;

7. Агентилелдиң ажыл-чорудулгазының тургустунган адырынга, Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнген таварылгалардан аңгыда, контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгезин боттандырар эрге чок.

Амгы пунктунуң бирги эгезинде тургускан Агентилелдиң бүрүн эргезиниң кызыгаарлаашкынын, ооң ажыл-чорудулгазының организациязының айтырыгларын болгаш кадрлар айтырыын шиитпирлээр талазы-биле Агентилелдиң директорунуң бүрүн эргезинге таратпас.

III. Ажыл-чорудулганың организациязы

8.Агентилелди директор удуртур, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы албан-дужаалынга томуйлаар болгаш албан-дужаалындан хостаар.

Агентилелдиң бүрүн эргезинде салдынган сорулгаларның күүселдези дээш Агентилелдиң директору хууда харыысалгалыг болур;

Агентилелдиң директору бир оралакчылыг болур, Тыва Республиканың Чазаа албан-дужаалынга томуйлаар болгаш албан-дужаалындан хостаар.

Агентилелдиң директору чок турар таварылгада, ооң бүрүн эргезин күүседирин оралакчызынга дагзыр.

Агентилелдиң директорунуң оралакчыларының санын Тыва Республиканың Чазаа тургузар.

9. Агентилелдиң директору;

9.1. бодунуң оралакчызының хүлээлгезин тодарадыр;

9.2. Тыва Республиканың Чазаанга төлээлээр;

9.2.1. Агентилел дугайында дүрүмнүң төлевилели;

9.2.2. Агентилелдиң болгаш чаргы чарар судтарның аппарадының ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң фондузу, ажылдакчыларның эң үстүкү саны, штаттыг чуруму, структуразының дугайында саналды;

9.2.3. Агентилелдиң директорунуң оралакчызын албан-дужаалынга томуйлаар болгаш албан-дужаалындан хостаар дугайында саналды;

9.2.4. Агентилелдиң ажыл-чорудулгазының көргүзүглери болгаш чыл планы, а база ооң ажыл-чорудулгазының дугайында отчет;

9.3. Агентилелдиң кезектериниң структуразының дугайында дүрүмну бадылаар;

9.4. Агентилелдиң болгаш чаргы чарар судтарның аппарадының ажылдакчыларын тургустунган чурум-биле албан-дужаалынга томуйлаар болгаш албан-дужаалындан хостаар; күрүнениң нотариалдыг контораларының ажылдакчыларын, күрүне нотариустарын ажылга хүлээп алыр болгаш ажылындан хостаарын боттандырар;

9.5. Агентилелдиң,чаргы чарар судтарның аппарадының ажылдакчыларынга хамаарыштыр күрүнениң хамааты албан-хаакчызының албанын эрттирип турары-биле холбашкан, күрүнениң хамааты албан-хаакчызының дугайында айтырыгларыны Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулгаларынга дүүштүр шиитпирлээр;

9.6. Тыва Республиканың республика бюджединде көрдүнген акшаландырыышкынга дүүштүр бадылаан хемчээлинге, Агентилелдиң аппарадын тударының чарыгдалының сметазын, ажылдакчыларның санынга болгаш ажыл төлевириниң фондузунуң хемчээлинге Агентилелдиң аппарадының штаттыг чурумун бадылаар;

9.7. Агентилелдиң бүрүн эргезинге хамааржып турар айтырыглар талазы-биле дужаалдарны Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларынга үндезилеп болгаш күүседири-биле үндүрер:

10.Агентилелди тударының саң-хөө чарыгдалын ээлчеглиг саң-хөө чылында Тыва Республиканың республика бюджединде көрдүнген акша-хөреңгиден боттандырып чорудар.

11.Агентилел юридиктиг албан чери болур, бодунуң адын бижээн болгаш Тыва Республиканың Күрүнениң сүлде демдээн чураан таңмалыг болур, өске-даа тургустунган хевир-биле кылган эргежок чугула таңмалыг, штампылыг болгаш бланкылыг болур, а база Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр ажыткан агар санныг.

12.Агентилелди дүжүрерин болгаш эде организастаарын күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шиитпири-биле боттандырып чорудар.

13.Агентилелдиң турар чери - Тыва Республика, Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Экономика яамызының дугайында Дүрүмге болгаш ооң структуразынга өскерилгелерни кииреринин дугайында

2007 чылдың июнь 19-та №672 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза;

1.Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 11-де №535 доктаалы-биле бадылаан, Тыва Республиканың Экономика яамызының дугайында Дүрүмге дараазында өскерилгелерни киирер;

1) 2-ги пунктуну уштуп кааптар;

2) 6,7 пунктуга дараазында редакцияны бижиир;

«6.7.даштыкы күрүнелерниң административтиг-девискээр тургузуглары-биле,Россия Федерациязының субъектилери-биле ажыл-чорудулганың тургустунган адырынга дугуржулгаларны белеткээринге болгаш чарарынга киржир;»

3) 7.1 пунктунуң эгезинге дараазында уткалыг чүүлдү немээр;

«-федералдыг болгаш республика бюджединден үндүрүп берген акша-хөреңгини шиңгээдип ап турарын контрольдаар болгаш капитал тудугну планнаар;

- өртекти (тарифти) күрүнеден таарыштырып турарынга ажыглаар адырларга өртек таарыштырылгазын сайзыраңгайжыдар талазы-биле саналды ажылдап кылыр;»

4.7.15 пунктуга дараазында редакцияны бижиир;

«7.15. тургустунган чурум-биле дүүштүрер болгаш чөвүлээр эргелиг органнарны тургузар (чөвүлелдер, комиссиялар, бөлүктер, коллегиялар), ооң иштинде ажыл-чорудулганың тургустунган адырынга, ведомстволар аразының;»

5) 7.16 пунктуга «бээр» деп сөстү «берип турар» деп сөс-биле солуур;

6) 8-ки пунктуга дараазында редакцияны бижиир;

«8.Яамыны сайыт удуртур,Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының чөпшээрешкени-биле томуйлаар болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазы албан-дужаалындан хостаар.

Сайыт бир бирги оралакчылыг, ийи оралакчылыг турар, сайыттың кииргени-биле Тыва Республиканың Чазаа албан-дужаалынга томуйлаар болгаш хостаар,»;

7) 9 болгаш 10-гу пунктуларга «Тыва Республиканың экономиказы» деп сөстү уштуп каап-тар;

8) 10.4 пунктуга дараазында редакцияны бижиир;

«10.4.Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелиниң, Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелиниң, Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының удуртукчуларының кииргени-биле оларның оралакчыларын томуйлаар болгаш хостаар, яамының ажылдакчыларын албан-дужаалынга томуйлаар болгаш хостаар:»

9) 13-кү пунктуга дараазында редакцияны киирер;

«13.Яамы юридиктиг албан чери болур, бодунуң адын бижээн болгаш Тыва Республиканың Күрүнениң сүлде демдээн чураан таңмалыг болур, тургустунган чурум-биле кылган өске-даа таңмалыг, штампылыг болгаш бланкылыг, Россия Федерациязының Хоойлужудулгазынга дүүштүр ажыткан агар санныг,».

2.Тыва Республиканың Экономика яамызының структуразын капсырылгада чаа редакция-биле бижээнин киирген.

3.Тыва Республиканың Культура болгаш информация яамызы бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Өгбелерниң чуртунга

ЭЭРБЕК-АКСЫН, САЙЫР-АКСЫН ЭЭН КУРУГ КАГБААН-НА МЕН...

Тыва улустуң кожамыындан бо одуругларны бодумнуң материалымның ады кылып алганым таварылга эвес. Чүге дизе бистерни бичиивистен ада-өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарын сагып, төрээн чер-чуртун эргий кезип, аңаа чалбарып чоруурун улуг кижилеривис кижизидип каан. Эрткен чайын, август айда, мен бистиң аймаавыста арткан улуг өгбелерим-биле Бии-Хем кожууннуң Тарлагда Оваалыг-Өдек деп черге баар аас-кежиктиг болган мен. Кижиниң төрүттүнгеш, өзүп келген төрээн чери дег эргим, чоок чүве чогун ынчан билдим. Оран-чуртумнуң каас-чаражын, кижилерниң меңээ чоок эргимин, агаарының арыын магадап ханмадым, чүгле алды дугаар хонуумда өөрүшкүм оожургаан, ону черле кажан-даа утпас боор мен.

Бир-ле хүн авам, ачам сугга ачамның сес кады төрээн ха-дуңмаларындан чаңгыс артып калган акызы Сүлдүм-оол Палчымаевич Санчай келгеш өскен-төрээн чери Оваалыг-Өдекке чедерин сүмелээн. Улуг улус ол эгелээшкинни өөрүшкү-биле деткээш, белеткенип эгелээн. Ооң соонда ачам Хеймер-оол Палчымаевич, авам Кара-кыс Алексеевна, оларның улуг уруу, Ирина мен, акыларым Ашак-оол Марат, Дагба Кара-оол, Ак-оол Сонам-оол ада-өгбелеривистиң чурттап чораан хонаштарын эргип көөрү-биле чорупкан бис. Алызында башкы кижи болгаш эдерип чораан акыларым дугайында база сонуургаан мен. Улуг даайым, авам, ачам, мен шупту башкылар болдувус. Акым Ашак-оол Марат Красноярскиниң хемсуг училищезин дооскаш, Тывада бир дугаар капитан эргелиг болган. Ооң адын «ХХ чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп номда киир бижээн. Дагба Кара-оол акым автоорук институдун дооскаш, бөгүү назынында орук черинде ажылдап чоруур хоочун. Ак-оол Сонам-оол акым башкы институдун дооскаш, бодунуң сонуургалы-биле чолаачылап чоруур. Солун төөгүлүг өгбелерим-биле хөөрежип чорааш, ада-ызыгуурувус чурттап чорааны Оваалыг-Өдекке чедип келгенивис билдирбейн барган болду.

Мен төрээн суурум Тарлагга барганымда, бичии тургаш кызылдаван маңнап өскен кудумчуларымга кылаштап, школа артында дагже үнгеш, суурумну мага хандыр көрүп, эш-өөрүм, дөргүл-төрелдерим-биле хөөрежип алгаш, өөрүүр мен. А мээң бо кады келген улуг кижилерим төрээн черлеринге 40, 60 чылдар дургузунда кээп көрбээн, ынчангаш оларның сонуургавас, айтырбас-ла чүвези чок. Өгбелеривис чуртту Оваалыг-Өдек хайыы черде турар болгаш баштай эртип чоруй барган болдувус. Оон дедир келгеш Кара-оол акым: «Бо-дур, бо-дур» деп өөрүп алгыра берди. Өг, кыштаг орну дилеп кылаштажып турган улус уурук-сууруктап чедип келдилер. Өг орну, ооң чанында кажаа орну. Кажааны өрттедипкени илдең. Улуг кижилерим төрүттүнген өөн, долгандыр мал-маганын, ада-иезиндаа сактып турдулар ыйнаан, кижи бүрүзү бир-ле улуг бодалга алыскан хевирлиг, харлыга берген дег элээн ыыт чок өг орнунче көрүп алгаш турдулар.

Оваалыг-Өдек дээрге долгандыр даглар-биле бүргеттинген аяң чер болду. Аалынче далашкан малдар дег улуг кижилерим даг өрү хала чок, мени-даа мурнай үнгүлей бердилер. Соондан кылаштап чорааш чаптап, каттырып-даа чордум. Өгбелерим даг кырынче үнүп келгеш өрү дээрже, куду черже көрүп, күдүк базып чалбарып, чер-чурту, ада-иези, чашкы үелери-биле дужуп, мендилежип турганын эскерип, кижи төрээн чери, аал-оранынга дыка-ла ынак, бердинген болур-дур дээн бодалдарга алзып, баарым ажыш кылынды.

Өгбелерим чер-чурту-биле мендилежип, бичии оожургап алганда, от салып, ап чораан аъш-чемивистиң дээжизин оъдувусче салып, ам-на чугаа-соодувус үнүп, дыка-ла хөй сактыышкыннарны кылдывыс. Аразында хөөрежип турза-даа, оларның карактарының уу бир-ле чүүлдү дилегзинген турарын эскербес аргам чок болду, өгбелеримден чүү-ле артып кагжы ирги дээн хөрек өйген бодалдарга алзыпкан турганы ол боол чадавас. Мээң бодап турганым ышкаш улуг акым чаңгыс буттуг ожук тып алгаш: «бистиң улузувус эди-ле ыйнаан бо» дээш, оожум, камныы кончуг чанывыска салып кагды. Удавааңда бир акым мени кыйгыра берди, чеде бээримге, дескиндир хая даштарын деп-дески кылдыр салып каан, ортузунда шаажаң аяк бузундулары чыдар сайзанак болду. Бистиң өгбеле-ривистиң ойнап чораан сайзанаа-дыр деп чугаалажып, ол-даа болза биске төөгү болуп артып каан езу-чаңчылдарывыс-тыр дээрзин кижи бүрүзү бодап, сактып, харын-даа чоргаарланып турганы чадавас. А мен бодум хуумда бистиң улузувустуң соонда-даа чурттап чораан улустуң ожуу, уругларының сайзанаа болду-ла ыйнаан, ынчалза-даа мээң төрээннерим ону көргеш боттарының чоок кижилерин, ол үезин сагынганы меңээ эргим болгаш чоок болганын сагыш-сеткилимниң дүвүрелинден билдим.

Өгбелеривистиң эрги хонажы Оваа-Өдек ээн калбаан дээрзин ооң кедээзинде турган чаңгыс дыттың чанында база беш бичии дытчыгаштар үнүп келгенинге улуг улузум дыка-ла өөрдүлер. Ол чаңгыс дыт дугайында ачам уруглары, бистер, чүвени билиптер апарганывыстан төөгүп чугаалап, аңаа чоргаарланып чораан. Ам бөгүн ол ачамның дыдын караам-биле көөр аас-кежик меңээ таварышканынга өөрүвес аргам чок болду.

Ачамның ада-иезиниң хонажы Оваалыг-Өдекке ол үеде чүгле олар эвес, оларның төрелдери, чоок кижилери кады-кожа чурттап, кодан сыңмас мал-маганын өстүрүп, бот-боттарынга дөмек болуп чурттап чораан. Кырганнарның шээр малы 300 ажыг, а бода малы 50 ажыг, хөй чылгы малдыг чурттап чораан. Ажы-төлү бичии чажындан мал соонга чоруп, аалдың бүгү-ле ажылын улуг улус-биле деңге кылыр, ынчангаш күш-ажылга бичиизинден кижизиттинген. Аалдың бичии уруглары бир-ле малдыг болур, ону боду азырап шолалап алыр. Бирде өзеп чиир чүве безин тывылбайн баар, «бо оолдуң азы уругнуң малы-дыр, бербес хоржоктар шежил» деп өг ээлериниң чугаазын ол шагда бо-ла дыңнап болур турган. Моон алгаш көөрге, бурун шагда ада-ие кижи безин уругдарыын хүндүлеп дыңнаар, оларынга ынак чорааны илдең.

Эрткен чылын «Наадым-2007» байырлап турдувуста муңдан хөй мал-маганныгларның клувун тургузуп, оларны бир янзы хүндүлеп көргенинге кижи чоргаарланмас аргажок. Чүге дизе бистиң өгбелеривистиң арттырып каан бир чаагай чаңчылы — чалгаа-шүшпең болбазы, чалгаа кижи чаңгыс хой-даа соондан кылаштап, мал бажы өстүрүп албас болгай. Эът-чемин чүъктеп алгаш соңгаарга өөренип алган, республикавыстың төлептиг кижилери болуп чоруурлар бистиң тываларда хөй. Оларга канчап мөгейип чоргаарланмас бис. «Ада-иези кандыг болдур, уруг-дарыы база ындыг болур» деп тыва улустуң чугаазы амгы бистиң амыдыралывыста болганчок таваржып чоруур. Төрүп каан ада-иезин аартыктааш, кырганнар бажыңнарында аппарып каан уруг-дарыгның саны сөөлгү үеде кызырылбайн турар. Чаш төлүн каапкаш баар аныяк тыва херээженнер чок эвес, бар-ла болгай. Ол дээрге, чараш езу-чаңчылдарывысты уттуп, ада-ие биле уруг-дарыгның аразында харылзааның ырап бар чыдары деп болур. Ынчангаш ада-өгбелеривистиң биске арттырып каан чаңчылдарывысты дедир эгидип, өг-бүле бүрүзү салгалдарын коптарып тып, олар кандыг сагылдарны сагып чорааның сактып чугаалажыр, түңнел үндүрер үе келген деп бодалдыг мен.

Улуг өгбелерим-биле оларның хонаштарынга чорааш, авам, ачам, даайым, акыларым Ээрбек-Аксын, Сайыр-Аксын ээн кагбаанынга чоргаарландым. А бо үнүп келген чаа чылда хөй ажы-төлүвүстү ол бурунгу хонаштарга чедирер бис деп улуг улузумга ааш кылдым, ол ындыг болур-даа ужурлуг. Чүге дизе, кажан чанар дээш белеткенип эгелээривиске, акымның оргазы-биле дээрже көрнүп чыдып алгаш черинге аңдааштанып чытканы, өске улуг улузумнуң бот-боттарындан чажыра аарак, караанның чажын аштап турганы сагыш-сеткилимни улам байлакшыткан.

Ачамның бодунуң бижээн шүлүүн бичиивистен дыңнап өскен болгаш ону номчукчуларга сонуургадыйн.

ЧАҢГЫС ДЫТ

Дагның кыры бедик черде
Даамал дег чаңгыс дыт бар
Эртениң-не менче көрүп,
Эшсирээн-даа ышкаш болур.
Эргим дыдым, чараш дыдым,
Эргеленир эргимим сен.
Чүге чааскаан маңаа үнүп,
Чүнү бодап турар ирги?
Чаның орта чеде бергеш,
Чаптап-суйбап тургулаар мен.
Эргим дыдым, чараш дыдым,
Эрес-сергээм сенде деп бил.
Чаңгыс дыдым меңээ эргим
Чаъстан, хаттан чаглактап аар.
Чайын, күзүн, кыжын, чазын
Чараш сыны өскерилбес
Эргим дыдым, чараш дыдым,
Эгиреде уттундурбас.
Саглаң ногаан ынак дыдым
Сагыжымны эдип чазап,
«Чаражыңга чөленгииш боол,
Сагыш-сеткил байлак чор» дээн.
Эргим дыдым, чараш дыдым,
Эргеленир эргимим сен.

Ирина ДАРМА,
Ээрбек школазының башкызы.

Авторнуң архивинден чуруктар.

Кызылдың № 9 школада

ДУЗАЛАШКАН

Тыва кижи от-көске дендии серемчилелдиг чораан. Одун салып оргаш, кандыг ыяш ышталып кыварын, кандыг ыяш дораан-на чалбыраштай бээрил, будуктуг ыяш оожум болгаш үр кывар дээн хевирлиг чүүлдерни ылап билир. Ынчангаш ындыг бе, тыва өг өрттени берген деп чүвени чоп кижи дыңнавааныл?

Бо шагда улуг кода-хоорайларда нииити чуртталга бажыңнарынга өрт айыылы бо-ла болурдур. Чурттакчылар айыыл-халапты эскербээн, билбээн боор. Ыш-бус үт бүрүзүнден кирип эгелээрге, ам кээп дүвүреп, мөгүдеп эгелээр. А серемчилел канчап барганыл? Бо удаада база ындыг болган. Бажың тудар комбинаттың хөй кижи чурттап турган ийи каът ыяш бажыңы өрттенип калган.

Кызылдың 9 дугаарлыг гимназиязының коллективи өрт дугайында медээни дыңнааш, дораан хурал эрттирген. Гимназиядан 5 өөреникчи хуюкталып калган нииити чуртталга бажыңынга чурттап турганы илерел келген. Башкылар декабрьның шалыңын ам-даа албаан-даа болза, хайхалапка таварышкан уругларга, оларның ада-иезинге ажыткан агар санче школа фондузундан акшаны шилчиткен.

Класстарның удуртукчу башкылары бодунга хамаарышкан уругларны долу хайгааралга алган. Л.К.Бүдүптүң удуртуп турар 3 б клазының өөреникчизи, өртке когараан Буянга бүдүн класс дузалашкан. Ам Буянның дериг-херексели четчир, идик-хеви шупту чаа. Школаның библиотеказы шупту уругларга чаа номнарны үлеп берген. Социал педагогтар өрт болган хүнден эгелээш, бо хүннерге чедир уругларны эки шынарлыг аъш-чем-биле чемгерип турар.

Кончуг-ла эки кижилер чоруур чүве-дир ийин. Гимназиядан ырак эвес чурттап турар аныяк сайгарлыкчы М.Б.Дамб.. ийи уругну бажындан будунга чедир хепкерген-дир. Хол-хавы, чылыг уктар безин берген. Кижиниң эки, багы берге байдалда көстүп кээр дээрзи шын. Л.И.Кондратюкка база четтирдивис деп чугаалаар бис. Дериг-херекселди, идик-хепти шыдаар шаа-биле берген.

Гимназияның башкыларын канчап демдеглевес боор. Чунарсаваң, порошоктар, аяк-сава дээш артыкшылдыг чүүлдерин уругларга дорт-ла эккеп берип, ада-иеңерге чедирип бериңер деп турдулар.

Ачы-дуза чедирбейн, кыдыындан көрүп туруп калган кижи чок деп болур. Класс удуртукчулары класс фондузундан, профэвилел организациязы бодунуң акша-хөреңгизинден болгу дег дузаны чедирген.

Акша-төгерик, идик-хептен аңгыда, уругларга сагыш човаашкын, оларның сеткил-хөөнүн көдүрери база эргежок чугула болгай. Бо айтырыг талазы-биле гимназияның психологтары ажылдап турар. Уругларның өөредилгези, кадыкшылы дээш сагыш човаашкын кошкавас ужурлуг.

Раиса ЯНДАРА.
Кызыл хоорай.

• Чогаалчы болгаш үе

УЛУГ МӨГЕЙИГ-БИЛЕ

2007 чылдың декабрь 2-де бистиң ачавыс, мээң өөм ээзи, Тываның Комсомол шаңналының лауреады, ССРЭ-ниң, Россияның болгаш Тываның Чогаалчылар, Журналистер эвилелдериниң кежигүнү, шүлүкчү Антон Үержаа турган болза, 50 харлаар турган. Бо юбилейлиг хүн чоокшулаан тудум, бистиң өг-бүлевис, уругларым биле мен, бүдүү дүвүреп, сагышсырап турган бис. Ону канчалдыр демдеглеп каарын аайын тыппайн, кымның-биле сүмележирил деп айтырыгны бодувуска салып турган бис. Ынчалза-даа Антон Үержааның ады боду-ла бисти чайгаар эдертип, ооң кады ажылдап, эдержип чорааны чоок эш-өөрүнүң аңаа чылыг хамаарылгазы, ынакшылы бис авашкыларны база хаара туда берген...

Чайгы хүннерде ол мугур сан дугайында чугаа эгелевейн турдала, Антоннуң чоок эжи, Тываның ном үндүрер чериниң кол редактору Николай Куулар Барыын-Хемчик кожууннуң чагырга черинче ук юбилей дугайында сагындырып, чагаа бижипкен болган. Ооң ол чагаазынга харыы удатпайн чедип келген болгаш, Барыын-Хемчик кожууннуң болгаш Ак-Довурак хоорайның чагыргалары ону деткип, октябрь 12-де Ак-Довурактың Культура ордузунга улуг байырлалды эрттирген. Аңаа республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан 100 ажыг улуг-бичии киржикчи аянныг номчулга мөөрейинге киришкени, Ак-Довурактың хоорай библиотеказынга Антон Үержааның адын тывысканы биске дыка-ла өөрүнчүг болган. Аңаа киришкен чонну, организакчыларны Антоннуң кады төрээннери шайладып, хүндүлээн. Ол байырлал дугайын тодаргайы-биле ТывКУ-нуң башкызы К.Б.Доржунуң «Шын» солунга үнген (октябрь 20) «Ном болгаш шүлүк байырлалы» деп эгелиг чүүлүнде бижээн чүве.

Клара Бүрбүлдеевна-биле иелээ сентябрь айда чугаалажып олурувуста, Антоннуң бо юбилейинге тураскааткан сактыышкыннар номун үндүрер деп бодал хенертен төрүттүнүп келген. Ол бодалды Николай Куулар болгаш ном үндүрер чериниң ажылдакчылары (директору Ш.Д.Куулар) деткээн. Антоннуң ынак үези алдын күстүң хүннеринде, ажыл соондала, К.Б.Доржу-биле Антон дугайында ооң мурнунда үнүп турган материалдарны, шүлүктерни, критиктиг статьяларны база чоок улузунуң, эштериниң чаа бижээн чүүлдерин парлап тургаш, сентябрь төнчүзүнде Н.Ш.Кууларга хүлээдип берген бис. Тываның Ю.Ш. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чериниң ажылдакчылары, Антоннуң дыка үр үеде кады ажылдап келген коллегалары, ол номну эң кыска үе иштинде үндүрерينге белеткепкен. Ноябрь 30-де ТывКУ-нуң филология факультединге Антон Үержааның юбилейин демдеглээр хүннүң мурнуу чарыында ук номнуң чырыкче үнүп келгени шуптувуска аажок улуг белек болган. Номну Антоннуң «О чонум, оранымның кижилери» деп шүлүүнден алган «Силер-биле мөңге шагда кады чоруйин...» деп ат-биле үнүп келгенинде ханы утка бар. Ооң поэзиязы төрээн чону, төрээн кижилери, чоок эш-өөрү, бистиң-биле кезээде кады чоруур, мөңгези-биле чарылбас.

Ноябрь 29-та ТывКУ-га Антон Үержааның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга тураскааткан эртем-практиктиг конференция болган. Аңаа 4-кү курстуң студентизи Ондар Шончалайның «А.Үержааның «Ак салым» деп шүлүүнде параллелизм» деп илеткели 1-ги черни алган. Ийиги черни үшкүкурсчу Күжүгет Шеңне «А.Үержааның шүлүктеринде ынак кижизиниң овур-хевири» деп илеткели-биле, үшкүзүн — Айдысмаа Салчак, Алена Монгуш (4 курс) алган. «Эң онзагай көрүш» деп тускай шаңналды Сайлык Сарыглар «Ыглаан сен бе?» деп шүлүктү сайгаргаш, алган.

Университеттиң чаа, чараш бажыңының делгем залынга амгы үениң мультимедиялыг көргүзүглерге Антоннуң дугайында фото-чуруктар, ооң эдилеп чораан документилери, шаңналдары, ооң холу-биле бижээн шүлүктери.... дыка чараш кылдыр көстүп турда, Эдуард Монгуш (4 курс) болгаш Шораана Хомушку (5 курс) кежээни эгеледилер. Олар Антоннуң чурттап эрткен оруу, чогаадыкчы ажыл-ижиниң дугайында чылыы-биле чугаалап, ооң биске тураскааткан шүлүктерин болгаш Антонга эштери Н.Куулар, Э.Мижиттиң шүлүктеринден одуругларны номчуп турду. Антон Үержааның шүлүктеринге сайгарылганы ТИГИ-ниң литература секторунуң эртем ажылдакчызы, филология эртемнериниң кандидады Л.С.Мижит «Сеткилдиң чажыт чок илередии» деп илеткелинге кылган. Ооң соонда Шончалай Ондарның бирги черни алган илеткелин база залда олурганнар дыңнаан.

Илеткелдер соонда аянныг номчулга мөөрейинге 10 студент киришкен. Мөөрейниң дээди шаңналы Гран-прини Саяна Тарый (5 курс), 1-ги черни Сайлык Сарыглар (4 курс), 2-ги черни Буян-Билег Ооржак (3 курс), 3-кү черни Начын Монгуш (3 курс) чаалап алган. Тыва Республиканың күрүне лицейиниң «Чаяан» солунунуң болгаш «Uoice» («Голос») деп радиостудиязының редакциязының кежигүннери аңаа база шүлүктерни номчуп, аалчылары болуп келген. Эки илеткел кылган болгаш тиилекчи болган студентилер база лицейжилерге Антон Үержааның «Саарыг ыры» деп шүлүүнден «Оруум улаан оглаа соруум, чүглүг ырым Океаннар делгеминче ужуга бээр» деп одуругларын бижээн Антоннуң адын тураскаадып каан хүндүлел бижиктер болгаш бо юбилейге үндүрген сактыышкыннар ному-биле шаңнаан. Оларга немештир акша шаңналдарын база тывыскан.

Университетке ол кежээниң сценарийин филология эртемнериниң кандидады К.Б.Доржу бижээн болгаш кежээниң кол организакчызы болган. Антон Үержааның дугайында аңаа чалаткан аалчылар, чоок эштери, ТР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Эдуард Мижит, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Николай Куулар, ТР-ниң Улустуң чогаалчызы Александр Даржай, шүлүкчүлер Борис Казырыкпай, Роман Лудуп эң чылыы-биле, сеткилиниң ханызындан чугаалап турду. Кежээ орайга четкен-даа болза, чаңгыс-даа студент чанарынче далашпайн, сонуургалдыы-биле төнчүзүнге чедир дыңнадылар. Бо кежээни эрттирерингe акша-хөреңги-биле дузалашкан деткикчилер ТР-ниң Хоойлужудулга палатазының депутады Андриян Ооржакка, ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң даргазы Чылгычы Ондарга, ТР-ниң Суд приставтарының ажылдакчызы Лариса Монгуш оларга четтиргенивисти өг-бүлевистиң мурнундан илередип тур бис. ТР-ниң Журналистер эвилелиниң даргазы Александр Шоюң ук кежээге аянныг шүлүк номчаан Күрүне лицейиниң 4 сургуулдарынга «Сылдысчыгаш» солунунуң чартык чылда чагыдылгазын кылып берген.

Декабрь 15-те Корней Чуковский аттыг библиотекага, 21-де күрүне лицейинге Антон Үержааның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга тураскааткан кежээлер эртти. Ол кежээлерге лицейниң 7 болгаш 11 клазының өөреникчилери, Кызылдың 1, 2 болгаш 9 дугаар школаларының өөреникчилери, башкылары киришкен. Уруглар Антоннуң шүлүктерин номчуп, ооң дугайында хөй-хөй айтырыгларны меңээ салып турганын чаптап ханмадым. Ол дугайын «Шын» болгаш «Сылдысчыгаш» солуннар база чырыткан.

Мээң өөм ээзи Антон Үержааның юбилейин эрттирерингe киржип, дузалашкан эш-өөрүмге бодумнуң болгаш уругларымның мурнундан черге чедир мөгейип, четтиргенимни илереттим. «Шын» солуннуң редакциязынга А.Үержааның, бистиң ачавыстың дугайында материалдарны парлап берип турганы дээш база четтиргенивисти илереттивис.

Людмила КҮЖҮГЕТ.

Кызыл хоорай.

ТӨРЭЭН ДЫЛЫВЫС ҮНЕЛИГ

Дыл дээрге, кандыг-даа нацияның бир кол демдээ, төрээн дылы чок аймак-сөөк чон турбас. Бистиң тыва дылывысты Конституция езугаар күрүне дылы кылдыр бадылаан бис. Ол дээрге кончуг чугула болуушкун. Тыва дылывыс эрте бурундан бээр төөгүлүг утка-шынарлыг. Моол, кыдат, орус чон-биле шагдан бээр аралажып чурттап келзививссе-даа, дылывысты кагбаан, утпаан бис. Дылывыс бистерниң, эвээш санныг чоннуң, национал чоргааралы, эртине байлаа. Тывалар Моолда, Кыдатта бар. Олар дыка эвээш хирезинде дылын утпаан, кагбаан, аажок үнелеп чоруурлар. Дылывыста өске дылдардан үлегерлеп алган сөстер бар. Ол дээрге, черле чайгаар болу бээр амыдыралдың бир хоойлузу-дур.

Ам мени дүвүредип чоруур бир айтырыг болза, чамдык сөстерни өске аян-биле адап ажыглаар апарганывыс. Бо талазы-биле каш-даа чижектерни киирип болур. Ол дугайында эвээш эвес бижикчилер парлалгага бижип, радиога-даа чугаалап турлар. Оларның санал-бодалдарынче кым-даа сагыш салбас-тыр. Тыва дылды камнаар, хүндүлээр дугайында Тываның күрүне университединге база чугаалашкан деп дыңнаан мен.

Мырыңай чаа бир мындыг ажыл эгеледи, чүл дээрге, улусчу диктант дээш, албан черлеринге орус дылга диктантыларны бижип, шылгады. Чогум түңнели кандыгыл дээрзин эки-ле билбедим. Орус дыл Россияның күрүне дылы болганда, ындыг ажылды организастаары шын харын. А биске, Тывага, төрээн дылывыска ындыг ажылды чорутса кандыгыл? Школалардан, университеттен аңгыда, ортумак тускай өөредилге черлеринде дылывысты башкылап, өөредип турарын бодум дугайты база эки-ле билбес-тир мен. Ынчангаш мээң бир дугаар саналым болза, Тывавыска дылывыс талазы-биле ындыг шылгалданы республиканың албан черлеринге, организацияларга ыяап-ла эрттирзе кандыгыл? Ажыы-биле чугаалаарга, чамдык албан-хаакчыттар безин төрээн дылынга бижиири, чугаалаары чегей-ле болгай.

Ийиде, чер аттарын орус дылда элээн хөй таварылгаларда өскээр адап, бижип турар-дыр бис.. Чижээ, Чадан, Өвюр, Дзун-Хемчик, Таңдыда Уургайлыгны Арголик, Таңды сыннарын Танды-Оола-даа дээр-дир бис. Ол чүл? Үште, парлалгада, теле-дамчыдылгаларга-даа хурааңгай сөстерни, чижээ, ООО, АОН, МИЧ, МТС, Билайн, Дайджест дээн чижектиг сөстерни парлап турар, оларны чүге очулдуруп азы утказын бижип, тайылбырлап болбазыл? Бо дугайын азы мээң шын эвес бодап турарым ол бе?..

Оон аңгыда мээң таарышпазым бир мындыг таварылга бар: тываларның чамдыктары «дальный Каа-Хем, ближний Каа-Хем» дижирлер. Автобустарга олурарда ынча дижирлер. Чогум арыг тывалаарга, «бетики Каа-Хем, ындыкы Каа-Хем» болур ужурлуг.

Бисте дыл эртемденнери көвүдээн. Ол хиреде тыва дылывыс будалып турар бо үеде олар эң-не шиитпирлиг хемчеглерни алыр, ажылды организастаар болза эки-ле болгу дег. Тыва дылды даштыкылар безин өөренип, ол дээш Тывага кээп турарын билир, көөр болгаш дыңнаар-дыр бис. Тыва дылывысты өзүп олурар салгалдарывыска арыг, чараш кылдыр өөредип, дамчытпас болзувусса, кедизи барып, чүү болурул? Каттышкан Нациялар Организациязының эксперттери тыва, хакас, бурят, якут дылдар чоорту чиде бээр деп сагындырып, бижип-даа турар.

Кудумчуга чорааш, улуг-даа, аныяк-даа улустуң аразында чугаалажырын дыңнаалыңар даан, ожаап көрээлиңер: ол чугаалажырда, орус, тыва сөстерни шуут холуй ажыглаар-дыр. Ынчангаш мээң санал-бодалым чүл дээрге, тыва дылывыс дугайында ужуражылгаларны, лекция, беседаларны, конференцияларны шуут-ла албан черлеринге, организацияларга безин организастап эрттирип көрзе!

А бо айтырыг радиога, телевидениеге ыяап-ла эң кол тема болур ужурлуг. Тыва дылывысты школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге ыяап-ла башкылаар, өөредир ужурлуг.

Боттары төрээн дылдыг тывалар бис деп чаагай, чоргаар адывысты бодаалыңар, тыва кижи мен деп чүүлдү медереп билип, дылывысты хүндүлеп, чоргаарланып, камнап чоруулуңар. Нациязының адын камгалаары, тыва кижи бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези.

Бады ООРЖАК,
пенсионер.

Красноярскиде күрүнениң педагогика университеди 76 чыл бурунгаар тургустунган. Ону В.П.Астафьевтиң ады-биле адаан.

Өөредилге черинде

Үлүүн киирип турар

Бистиң республиканың башкы кадрларын белеткээринге эвээш эвес үлүг-хуузун киирип турган бо өөредилге чери чаа тургустунуп турда, аңаа чүгле 118 студентини хүлээп алган турган. Амгы үеде ону чыл санында барык ийи муң кижи доозуп үнүп турар. Ында бо хүннерде 14 факультет, 4 эртем-өөредилге угланыышкынныг институт, 56 кафедра бар. Өөредилге черинде РӨА-ның 4 кежигүн-корреспондентизи, 86 эртем доктору, профессорлар, 330 эртем кандидады хаара туттунган. Тускай эртем чөвүлели ажылдап эгелээнинден бээр дыка хөй чылдар эрткен, аңаа чүс-чүс аспирантылар эртем аттарын камгалап алган. Кысказы-биле бижиирге, ККПУ – Сибирьниң чүгле улуг өөредилге чери эвес, а эртем-шинчилел төвү база болуп турар.

Бо өөредилге чери бистиң республиканың башкы кадрларын белеткээринге үлүг-хуузун ам-даа киирбишаан. Ону барымдаалааш, 2003 чылда ТР-ниң Өөредилге яамызы ук дээди өөредилге чериниң салбырын Кызылга ажыткан. 2007 чылда ону 46 кижи доозуп, университеттиң дипломнарын холга алган. Амгы үеде Кызылда салбырда 300 хире кижи өөренип турар. Олар каш чыл болгаш республиканың школаларынга быжыг эртемниг специалистер болуп ажылдап эгелээрлер.

Майя ДОРЖУ,
ККПУ-нуң Кызылда салбырының директору.

Ай-Кыс МАСПЫК-ООЛДУН фотоэтюду.

Ак шаң-биле шыптыныпкан үнүштер
Ам келир часты манавышаан...

Ленин, 18 дыңнадып тур

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының дежурный кезээниң медээзин езугаар алырга, 2008 чылдың январь 21-ден 27-ге чедир республиканың девискээринге 53 кем-херек үүлгедиишкини бүрүткеттинген, ооң 41-ин дораан-на истеп тыпкан. Кижиниң кадыынга өжегээр аар кемдээшкин чедирген 7 кем-херекти илереткен,ооң иштинден бир кижи амы-тынындан чарылган, 2 күштээшкин, 4 үптээшкин, 18 оорлаашкын болган. Наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлуга удур шыгжап база ап чораан 10 факт-барымдааны илереткен. Республикага 2 орук-транспорт озал-ондаа бүрүткеттинген, бир кижи амы-тынындан чарылган.

Январь 26. Каа-Хем кожууннуң Авыйган суурнуң бир бажыңынга бижектеткен эр кижиниң өлүг мөчүзү тывылган. Дуңмазы-биле кады арага ишкеш, аас-дыл былаажып бакташкан түңнелинде, дуңмазы өлүмнүг балыглаашкынны кылган. Истелгени чорудуп турар.

Январь 25. Бай-Тайга кожуннуң Шуй суурга авазы биле оглу кады арага ишкен соонда авашкылар бот-боттарын бак сөглежип эгелээн. Оглу ыяш тудап алгаш, авазын өлүр эттээн. РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 111 чүүлүнүң 4 кезээ-биле (кижиниң кадыынга өжегээр аар кемдээшкин чедиргени дээш) кеземче херээн оттурган.

Январь 24. Кызылдың хемниң солагай талазында дача ниитилелинге бир бажыңны оорлаан. Эр кижи күш-биле телевизорну былаап алгаш чоруй барган. Дарый истелге чоруткан бөлүк каразыттырып турар Шагаан-Арыг хоорайга төрүттүнген, Спутник суурда чурттап турар, 2000 чылда шииттирип чораан хамаатыны тудуп алган. Ол оорлаан дугайында өчүүн бере берген. РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 161 чүүлүнүң 2 кезээ-биле (үптээшкин) кеземче херээн оттурган.

Январь 21. Дүне магазинниң печказының хоолайын билдинмес кижи үреп киргеш, аъш-чем продуктуларын оорлай бергенин хуу сайгарлыкчы милицияга дыңнаткан. Шагдаалар каразыттырган В.-ни тудуп алган, ол оорлаанын миннип, өчүүн бере берген. Оорлаан чүүлдерин хавырып алган. РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 158 чүүлүнүң 2 кезээ-биле (оорлаашкын) кеземче херээн оттурган.

Январь 22. Бии-Хем кожууннуң иштики херектер килдизиниң ведомстводан дашкаар камгалал килдизиниң ажылдакчылары Туран хоорайның Октябрьская кудумчузунга аныяк оолду доктааткаш, үжеп көргеш, наркотиктиг бүдүмел 18 грамм ажыг деңзилиг марихуананы тып алган. РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 228 чүүлүнүң 1 кезээ-биле (наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу езугаар эвес ап болгаш шыгжап чорааны дээш) кеземче херээн оттурган.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2008 чылдың январь 17-де №28/164-5 доктаалынга өскерилгелер киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2008 чылдың январь 23 №30/174-5 Кызыл хоорай

1. Доктаалда капсырылганың 15-ки пунктузунда «Кочетов» дээн сөстү «Чехов» деп сөс-биле солуур, 16-гы пунктузунда «Чехов» дээн сөстү «Кочетов» деп сөс-биле солуур.
2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязың секретары М.С.САМБАЛА.

ДЫҢНАДЫГ

Россия Федерациязының Президентизиниң албан-дужаалынга бүрүткеткен кандидаттарның бүрүн эргелиг төлээлекчилеринге, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарынга бүрүткеткен кандидаттарга Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы 2008 чылдың январь 30-де 14.00 шакта Тыва Республиканың Чазак бажыңының хуралдаар залынга (2-ги каът) «Тыва» Күрүнениң телерадиокомпаниязының теле- болгаш радиоканалдарынга халас эфирлиг үени, девискээрниң күрүнениң парлалга үндүрүлгелеринге халас парлалга шөлүн хуваарының талазы-биле дугаарлар тыртарын дыңнадып тур.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Арга-арыг аукционун эрттирериниң дугайында дыңнадыг

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели – аукционнуң организатору аас-биле садыглаашкынның хевиринге ыяш белеткелиниң талазы-биле сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырар сорулга-биле арга-арыг үнүштерин садар-садып алырының керээлерин чарарынга эргени садып алырының талазы-биле арга-ыяш аукционун 2008 чылдың февраль 13-те 10.00 шакта (тус черниң үези-биле) дараазында адреске эрттирер: Тыва Республика, 667007, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, б.151, каб.14. Аукционга киржириниң чагыгларын 2008 чылдың январь 29-тан 2008 чылдың февраль 11-ге чедир хүлээп алыр. Өртекти өстүрериниң аразының хемчээли (базымы) – аукционга садып турар чүүлдүң эге өртээниң 5 хуузундан эгелээр. Аукционнуң протоколунга ат салган хүнүнден 10 ажыл хүнүнүң иштинде арга-арыг үнүштерин садар-садып алганының керээзин албан чарар. Аукционга киржиринге аукционнуң организаторунуң моон адаанда айыттынганы таблицада агар санынче киирген лот бүрүзүнге баш удур төлээр түңнү 2008 чылдың февраль 11-де, 17.00 шакка чедир киирген турары албан:

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели

ИНН 1701041631/КПП-170101001, р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк ТР, Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001. «Төлевириниң ады» деп одуругга «Арга-арыг аукционунга киржириниң баш удур төлевири» деп албан айтыр. Аукционга киржириниң дугайында долу медээни база документацияны бо телефондан билип ап болур Силер — 8 (39422) 3-32-44 (харылзажыр кижи – Шеңне Тюлюшовна Кенден).

Арга-арыг үнүштериниң кыска тайылбыры

А/ч №	Турар чери		Кварталдың №	Ажыглал ыяштың хемчээли (куб.м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, рубль	Баш удур төлевири, рубль
	Арга-арыг ажыл-агыйы	Арга-ыяш а/ч		Ниитизи-биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы				
1.	Каа-Хем	Сарыг-Сеп	153/25	437	171	Л,К	1,6	56998,2	5700,0
2.	Каа-Хем	Сизим	224/4,5	274	97	Л	2,5	23926,4	2393,0
3.	Чадаана	Чадаана	97/32	532	366	Л	14,0	73359,8	7336,0
4.	Чадаана	Чадаана	167/57	367	-	Л	10,0	20947,2	2095,0
5.	Тожу	Тоора-Хем	2/21	325	-	Л,Б	1,2	19987,6	1999,0
6.	Тожу	Тоора-Хем	2/21	323	-	Л,Б	1,6	19891,8	1989,0
7.	Тожу	Тоора-Хем	Илерет. Кезээ	2415	1040	Л,С	282,0	209025,7	20903,0
8.	Балгазын	Кызыл-Арыг	161/4	493	324	Л	11,4	53806,7	5381,0
9.	Балгазын	Кызыл-Арыг	9/1,2	74	35	Л	22,8	13554,9	1355,0
10.	Балгазын	Кызыл-Арыг	12/1,2	217	205	Л	10,0	33814,0	3381,0
11.	Балгазын	Кызыл-Арыг	161/7	458	303	Л	13,1	50230,3	1523,0
12.	Балгазын	Балгазын	226/7,8	227	-	С	7,0	15230,3	1523,0
13.	Тес-Хем	Шуурмак	73/7	881	695	Л	6,0	111433,0	11143,0
14.	Тес-Хем	Шуурмак	54/38	481	312	Л	4,1	57017,1	5702,0

Конкурсту эрттирерин эде көрген

Россия Федерациязының прокуратуразының чанында Истелге комитединиң Тыва Республика талазы-биле Истелге эргелелиниң 2008 чылдың январь 24-те үнген №7 «Шын» солунга хамааты албан-ажылының хостуг албан-дужаалдарынга конкурс эрттирериниң дугайында чарлалын, конкурсту эрттирери албан эвес апарганы-биле холбаштыр, ону **күш чок** деп санаарын Истелге эргелели дыңнадып тур.

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге —2-03-88, чагаа —2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail:shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9000. Чагыг 9. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.